

MAREK MARSZAŁEK, JOLANTA MĘDELSKA

O POLSZCZYŹNIE KOWIEŃSKIEJ UTRWALONEJ W SŁOWNIKACH PRZEKŁADOWYCH Z MIĘDZYWOJENNEJ REPUBLIKI LITEWSKIEJ

W niniejszym studium porównujemy odstępstwa od normy ogólnopolskiej odzwierciedlone w słownikach przekładowych z litewskim jako językiem translandów i polskim jako językiem translatów. Wybór słowników z wejściowym litewskim, a wyjściowym polskim nie jest przypadkowy. Te bowiem prace leksykograficzne utrwaliły w miarę normatywny język litewski i miejscowy, regionalny wariant polszczyzny. Słowniki odwrotne, polsko-litewskie, odzwierciedlają język ogólnopolski, ponieważ ich siatkę haseł konstruowano na podstawie polskich słowników definicyjnych¹.

Zestawiamy cechy regionalne, które przedostały się na stronicę tylko dwóch słowników. Pierwszy z nich pochodzi z początków samodzielnego bytu państwowego Republiki Litewskiej, drugi zaś z okresu schyłkowego, tuż przed wchłonięciem Litwy przez ZSRR. Ta para słowników wybrana jako źródło materiału umożliwia nam z jednej strony opis osobliwości językowych charakterystycznych dla międzywojennego Kowna i Kowieńszczyzny, a z drugiej pozwala stwierdzić, jakie zmiany zaszły w miejscowej odmianie polszczyzny po dwudziestu latach całkowitej izolacji Polaków z Litwy od terytoriów etnicznych².

Niniejszy artykuł traktujemy jako wstępną prezentację tych problemów, z którymi się stykamy, przygotowując publikację książkową o stanie kulturalnej polszczyzny w Republice Litewskiej w okresie międzywojennym. Przedmiotem naszych dociekań jest ówczesny wzorcowy język polski w jego najstarszej, bo drukowanej, odmianie, źródłem zaś materiału - podręczniki oraz słowniki wydawane w Kownie dla sieci szkolnictwa polskojęzycznego³.

Pierwszy z poddanych analizie słowników wydano w Kownie w 1922 r. Jest to słownik trójjęzyczny litewsko-polsko-rosyjski zredagowany przez S. Šmidta (dalej sygnujemy go skrótem LPRS⁴). Liczy 319 stron formatu A-6, na każdej zaś stronie umieszczono po 28-30 wyrazów hasłowych (poszczególne artykuły hasłowe nie są rozbudowane). Jego siatkę skonstruowano z około 10 tys. haseł. Rosyjskie odpowiedniki okazały się bardzo przydatne w naszych badaniach, pozwoliły bowiem dokładniej ustalić znaczenie litewskich translandów, nierzadko archaizmów bądź postaci dialektalnych, których nie notują słowniki definicyjne.

Drugi słownik opracował K. Tamutis, a zredagował L. Dambrauskas. Jest to słownik dwujęzyczny litewsko-polski (dalej sygnujemy go skrótem SLP), wydany w Kownie w 1940 r. Na 171 stronach formatu A-6 zamieszczono około 7 tys. haseł (na każdej stronie mamy dwie kolumny po około 20 wyrazów hasłowych każda). Jak informują redaktorzy w *Słowie wstępnym* na s. VII: "W chwili obecnej posiadamy kilka słowników polsko-litewskich, brak jednak litewsko-polskiego. Słownik Dr. J. Šlapelis'a jest zbyt drogi i z tego powodu dla wielu osób niedostępny. Tymczasem daje się odczuć potrzeba taniego, popularnego słownika. Staraliśmy się zaradzić temu brakowi, wydając niniejszy słownik. Będzie się nim mogła posługiwać młodzież szkolna, jak również każdy, kto zechce pogłębić znajomość języka i literatury litewskiej [...]".

Odzwierciedlenie języka odpowiedników w słownikach przekładowych jest oczywiście fragmentaryczne, a zatem i nasz opis utrwalonej w nich polszczyzny kowieńskiej nie może być wyczerpujący. Takie słowniki najpełniej - co zrozumiałe - odbijają system leksykalny, skąpych natomiast informacji dostarczają o zjawiskach słotwórczych, fleksyjnych czy składniowych. Wykorzystane przez nas słowniki nadspodziewanie licznie, a zarazem wszechstronnie zarejestrowały też osobliwości kowieńskiej wymowy.

Oto systematyczny przegląd odstępstw od ogólnopolskiej normy językowej obowiązującej w okresie międzywojennym.

OSOBLIWOŚCI FONETYCZNE

Wokalizm

W obu słownikach ujawniły się rozmaite zmiany barwy samogłosek nieakcentowanych, choć nie wystąpiły licznie.

W LPRS mamy trzy zapisy dokumentujące zastępowanie *o* przez *a*: *padlotek* - 178; *papiot* - 202 (zapewne z akcentem na ostatniej sylabie) i *razbojnik* - 66, a w SLP tylko jeden: *rapucha* - 111. Są też dowody na hiperpoprawną wymianę odwrotną, a mianowicie *a* na *o*: *cołować* (LPRS 42), *norezście* (SLP 34), *pomiątka* (LPRS 23) i *wyskuboć* (LPRS 91). Zarejestrowano również pojawianie się *a* na miejscu ogólnopolskiego *e*: *akspedycja* (LPRS 61), *kwiastować* 'kwestować' (SLP 12), *przamagać* (LPRS 170), *talarcz* (SLP 70) oraz *e* na miejscu *a*: *objęcie* (*otwarte ramiona*) (SLP 70), *perswedować* (LPRS 285), *pieczenierz* (LPRS 39), *wyperswedować* (LPRS 22). Jest to ślad zjawiska powszechnie występującego na kresach północno-wschodnich w mowie ludzi niewykształconych, sporadycznie zaś dającego o sobie znać w języku inteligencji. Jego źródła upatruje się zazwyczaj w języku białoruskim (K, s. 85)⁵. Na obszarze kowieńsko-żmudzki, sensu stricto litewskim, na którym powstały nasze słowniki, zaburzenie to notowano w takim nasileniu, jak i na pozostałych terenach północnokresowych (zob.: KKP, s. 150; SMT, s. 72; SMOP, s. 198; BPC; BPW; MMO).

Szczątkowo ujawniła się wymiana *o* na *u*: *okuń* (SLP 26), *samouchrona* (SLP II4), *upamiętać się* (LPRS 26), stosunkowo rzadko notowana w źródłach pisanych z kresów

północno-wschodnich (K, s. 86 i 230), rzadka również w materiałach pochodzących z ich kowieńsko-żmudzkiej części (SMT, s. 72; SMOP, s. 198; BPC; MMO).

Zwężenie *e* do *i* (*y*) obserwujemy tylko w postaci *finansy*⁶ (LPRS 64), ale świadectwem żywotności tego zjawiska zdają się być formy z hiperpoprawnym *e*: *chodzić w goście* (SLP 58), *majaczeć* (LPRS 146), *przemknięty* 'przymknięty' (SLP 102), *urzeczywistniec* (LPRS 92), *usprawiedliwieć* (LPRS 97), *wydzierżawieć* (LPRS 86), *wytrzeszczyć* (LPRS 98), *zaćmieć* (SLP 7). Zarówno zwężenie *e* do *i* (*y*), jak i zaburzenie odwrotne, znano na kresach od XVI w. (K, s. 86 i 230). Doniesienia z obszaru kowieńskiego są nieliczne (SMT, s. 72; BPC; MMO).

Najczęstsze na kresach północno-wschodnich zaburzenie w systemie wokalicznym, a mianowicie rozchwianie zasad dystrybucji *o* jasnego i *o* pochylonego, w naszym materiale także jest reprezentowane najobficiej. Jednakże w starszym LPRS mamy wyraźną przewagę osobliwych postaci z *o* na miejscu *ó* (36 wobec 21), a w późniejszym SLP dominują formy z *ó* zamiast *o* (5 wobec 4). Wspólne dla obu słowników są tylko postaci *pierog* (LPRS 33, 232 i SLP 98) i *probować* (LPRS 242 i SLP 15)⁷. W SLP mamy ponadto *konwoj* (91) i *plocienna* (28) z zamianą *ó* na *o*, w LPRS zaś: *bawół* (265), *bertóg* (146), *dom warjatow* (36), *dopoki* (119), *dziob* (259), *grob* (108), *kościół* (34), *naktocić się* (228), *namowić* (223), *niedomowiony* (154), *niepokoj* (19), *niewyprobowany* (156), *odwrot* (26), *opoj* (73), *opor* (222), *papioł* (202), *popioł* (52), *protokół* (229), *przedpokoj* (222), *razbojnik* (66), *rozchod* (86), *spodnica* (103, 251), *stog* (78), *tlomok* (239), *twarog* (304), *ugor* (229), *upor* (21, 222), *wąwoz* (6, 51), *wyprobowany* (85, 90), *znoj* (109). Zamianę *o* na *ó* reprezentują w LPRS formy: *bezbóznik* (35), *cós* (87), *dozórca* (229), *doźórca* (228), *dziadownik* (48), *kilkakróć* (115), *móździerz* (148), *nieostróžny* (153), *nieśłówny* (157), *odmównie* (165), *óbecnie* (47), *óbraźliwy* (100), *plótkować* (10), *postępówy* (210), *pókladać nadzieję* (193), *rózsiewać* (192), *słownik* (karta tytułowa oraz s. 318), *słówny* (318), *spóžnienie* (319), *wskrós* (203), *ze zgiętym nósem* (124), w SLP zaś: *aniół* (3), *wymówny* (47), *złóśnik* (97), *zwrót* (41), *zółna* (63). Regulacja dystrybucji *o* i *ó* dokonała się w ogólnej polszczyźnie dopiero w XIX wieku, jednak na kresach wahania były bardziej nasilone, trwały dłużej i utrzymują się do dziś (M, s. 56-59; DJM, s. 20-22). Jest to zjawisko archaiczne, utrwalone i zmodyfikowane wskutek oddziaływania wschodniosłowiańskiego (K, s. 75). Na obszarze "litewskim" przejawia się, jak się zdaje, w takim samym natężeniu, jak i na całych kresach północno-wschodnich (KKP, s. 149; SMT, s. 72; SMOP, s. 198; SMC, s. 109 i 110; BPC; BWP; MMO).

Zaburzenia związane z realizacją samogłosek nosowych ujawniły się w zasadzie tylko w starszym LPRS. Zaświadczone w nim: 1) wahania a/e: *bezwzględny* (44), *grząznąć* (118), *świętobliwość* (102), *wędół* (51), *wsiękać* (87), *zaprząg* (116); 2) wtórną nosowość: *spieniężyć* (190), *uczestniczyć* (49), *uczestnik* (49); 3) zatrąte nosowości: *bydle* (66), *dopominać się* (237), *książe* (124), *obchodzenie się* (13), *strzemie* (116), *zadraśnięcie* (42); 4) wymowę konsonantyczną: *bombel* (43); *kabłonk* (130), *kont* (107); 5) przesadnie poprawne wprowadzanie e, a na miejsce etymologicznych grup em, en, om, on: *kacha* (262), *teperować* (175); 6) podwójne oznaczanie nosowości: *pląndrować* (40). W SLP napotkaliśmy tylko jeden przykład wtórnej

nosowości: *zmieszać się* (129) i jedną postać z nosówką *ę* zamiast grupy *en*: *arenda* (86). Wszystkie wskazane tu zaburzenia znano na kresach północno-wschodnich wcześniej (K, s. 226-227), występowały także na obszarze kowieńskim (SMT, s. 72; SMOP, s. 198; SMC, s. 108 i 110; BPC; MMO).

Konsonantyzm

Wśród specyficznych zjawisk spółgłoskowych w obu badanych słownikach najliczniej wystąpiły osobliwe stwardnienia i zmiękczenia.

Oba słowniki najwyraźniej ilustrują wprowadzanie *s* na miejsce *ś*, ale wspólne są dla nich tylko trzy postaci: *mysleć* (LPRS 59, SLP 29), *smiać się* (LPRS 103, SLP 51), *spiewać* (LPRS 48, SLP 69). Poza tym niektóre stwardnienia powtarzają się w tych samych morfemach, np. *najście* (SLP 3) - *wyjscie* (LPRS 283), *oslepnąć* (SLP 2) - *slepy* (LPRS 162) czy *śnieg* (LPRS 259) - *śnieżka* (SLP 40). W starszym LPRS napotkaliśmy 42 formy z osobliwym twardym *s* (niektóre z nich zapisano 2-3 razy w różnych hasłach), w nowszym SLP - 28 (jedna postać, *śnieżka*, wystąpiła dwukrotnie). Specyficzne zmiękczenia *s > ś* były w obu słownikach rzadsze: 12 form w LPRS (1 poświadczona dwukrotnie) oraz 3 formy w SLP. Oba źródła poświadczają zgodnie tylko postać *zazdrośny* (LPRS 201, SLP 95). Poza tym mamy w SLP *naciśkać* (78) i *óśmy* (8), a w LPRS m.in.: *piśmo* (234), *poselstwo* (195), *śpinać* (297), *żałośnie* (35).

Analogiczne zakłócenie dystrybucji dźwięcznych *z/ż* jest mniej wyraziste. W LPRS wystąpiło 10 form ze spółgłoską *z* na miejscu ogólnopolskiej *ż*, w SLP zaś - 6. Żadna z tych osobliwości nie powtarza się w obu źródłach. Oto kilka przykładów: *bliuznierca* (LPRS 209), *bliznięta* (SLP 31), *groźny* (LPRS 32), *jeździec* (SLP 105), *mozdierz* (SLP 42), *obrazliwy* (LPRS 241), *przewoźnik* (LPRS 207), *terazniejszość* (LPRS 47), *wskaznik* (SLP 109). Palatalizacje ujawniły się w LPRS w takim samym natężeniu, jak depalatalizacje: 10 form, w SLP zaś były rzadsze (tylko 2 formy). Wspólne okazało się jedynie zmiękczenie *z* w rdzeniu *zwierz-*: *źwierz* (LPRS 319), *(o) zwierzętach* (SLP 11), *zwierzyniec* (LPRS 319).

Wahania *c/ć* w obu słownikach ujawniły się wyraziście. Z LPRS wynotowaliśmy 13 specyficznych stwardnień, z SLP - 5 (jedno poświadczone dwukrotnie). Oba źródła potwierdzają zgodnie jedynie dyspalatalizację wygłosowego *ć* w formie *łokiec* (LPRS 141, SLP 2 i 150) oraz stwardnienie nagłosowego *ć* w rdzeniu *ćwicz-*: *ćwiczyc* (SLP 78) i *niećwiczony* (LPRS 153). Poza tym w obu słownikach zarejestrowano kilka wypadków dyspalatalizacji wygłosowego *ć* w bezokolicznikach, jednak w starszym LPRS było ich dwukrotnie więcej: *brnąć* (LPRS 41), *naszożyc się* (LPRS 194), *natrafic* (SLP 9), *odciąć* (LPRS 22), *odetchnąć* (LPRS 26), *odpocząć* (LPRS 26), *rosnąć* (LPRS 30), *ureczywistniec* (LPRS 92), *wstawac* (SLP 127), *zagładzic* (LPRS 91). Osobliwe palatalizacje występowały rzadziej w LPRS (5), liczniej w SLP (7). Nie ma w naszym materiale żadnej wspólnej postaci. Zmiękczenia pojawiają się w wygłosie bezokoliczników: *cieć* (LPRS 283), *pieć się* 'piec się' (SLP 57), *przeźrzeć* (SLP 47), *strzyć* (SLP 55), *wycieć* (SLP 48), w wygłosie imiesłów przysłówkowych: *gapiąc się* (SLP 169) i rzeczowników: *bodzieć* (LPRS 102), *mędrzeć* (SLP 34),

odmienić (LPRS 27), a także w śródgłosie: *garnciarz* (SLP 103), *króciej* (LPRS 265, 288), *oficjalny* (LPRS 177).

Dźwięczne odpowiedniki *dz/dź* dostarczyły tylko przykładów osobliwych stwierdzeń. Z LPRS wynotowaliśmy 6 form (dwie poświadczono dwukrotnie), z SLP - 4 (dwie wystąpiły dwukrotnie). Wspólne są formacje: *dzwięk* (LPRS 20), *dzwięczec* (SLP 117), *dzwięczny* (SLP 117 i 118), *oddzwięk* (LPRS 20 i 28) oraz (*skóra*) *niedzwiedzia* (SLP 73 i 77), *niedzwiedź* (LPRS 137). Ponadto w LPRS mamy: *łędzwie* (39 i 116), *oddzielnie* (28), *udzwignąć* (188), a w SLP *przechodzeń* (96).

W obu słownikach dały o sobie znać wahania w doborze *n/ń*, ale w SLP było ich mniej. Nie ma tu wspólnych form. Zwraca uwagę zatrata palatalności *ń* w pozycji przed bezdźwięcznymi twardymi szczelinowymi i zwartoszczelinowymi *s, ś, ć*: z *konskiego włosa* (SLP 8), *panszczyzna* (LPRS 34), *szarancza* (LPRS 254). A oto lista pozostałych stwierdzeń: *bojaźn* (LPRS 32), *neporządek* (LPRS 37), *opienek* (SLP 57), *przyjaźn* (LPRS 38). Zmiękczenia reprezentują trzy postaci: *cieńki* (SLP 67 - 2 razy, 100), *dziennikarstwo* (LPRS 128), *kańtówka* (LPRS 107).

Do wymienionych zakłóceń można jeszcze dodać wypadki podwójnego oznaczania miękkości, a mianowicie za pomocą miękkiej spółgłoski oraz następującej po niej samogłoski *i*. W SLP napotkaliśmy tylko jeden przykład: *październik* (123), w LPRS zaś było ich 9: *grymaścić* (50), *młodźcieć* (101), *narozćcież* (86), *przypuścić* (49), *roztargniony* (85), *ścisk* (261), *uczestnićć* (49), *wejście* (80), *zestarzeć się* (192).

Zakłócenia w doborze spółgłosek twardych i miękkich cechowały dialekt północnokresowy od zarania jego dziejów, a ich występowanie wiązano z podobną do wschodniosłowiańskiej wymową spółgłosek środkowojęzycznych (K, s. 234-235). Na terenach "litewskich", kowieńsko-żmudzkich, obserwowano tę osobliwość równie często (SMT, s. 72; SMC, s. 109, 110, 113, 114; SMOP, s. 199; KKP, s. 150-151; BPC; BWP; MMO). W związku z tym warto zwrócić uwagę, że również w języku litewskim miękkie spółgłoski są przedniojęzyczne, a nie środkowojęzyczne⁸.

Kolejne zaburzenie w systemie konsonantycznym dotyczy mylenia spółgłosek *ż* i *ź*. Ciekawe jednak, że wyjątkowo wyraziście ujawniło się tylko w starszym z badanych słowników, LPRS. Mamy w nim aż 115 wypadków wprowadzenia *ź* na miejsce spodziewanego *ż* (ponadto niektóre formy poświadczono 2-4 razy) oraz 10 wystąpień *z* *ż* zamiast *ź*. Oto kilkanaście wybranych przykładów zamiany *ż* na *ź*: *ciżba* (146), *drażnić* (63), *jałmużna* (59), *jeżeli* (101), *krzyżak* (123), *niżby* (155), *obrażać* (100), *położyć się* (78), *strażak* (291), *trwożyć* (34), *żał* (64 - 2 razy), *żołądek* (254), *żyzny* (53, 151, 287) i kilka egzemplifikacji zamiany *ź* na *ż*: *bliźnięta* (61), *luźny* (185), *przyjaźń* (57), *trzeźwy* (42), *źródło* (307). Natomiast nowszy SLP zawiera tylko jedną ilustrację pierwszego zaburzenia: *mozdzież* (43) i dwie jego odwrotności: *zielone świątki* (114) oraz *Żielna*⁹ (*święto*) (170). Wahania *ź/ż* z rzadka notowano na Wileńszczyźnie (K, s. 97 i 237), ale często obserwowali je badacze polszczyzny z obszaru kowieńskiego (SMOP, s. 200; SMC, s. 110; BPC; BWP; MMO; zob. też TOP, s. 115-117).

Z pewnością wiąże się to z wpływem litewskiego systemu konsonantycznego, w którym mamy twarde i miękkie *ž*, a spółgłoska palatalna jest bardzo podobna do polskiej *ž*.

Co się natomiast tyczy analogicznych wahań *š/sz*, często występujących na Wileńszczyźnie (K, s. 97 i 238), to pojawiły się one zaledwie dwukrotnie i tylko w LPRS: *myśliwy* (143) i *šiedziba* (260). Rzadko notują je także badacze kowieńskiego wariantu polszczyzny (KKP, s. 151; BPC; BWP; MMO).

W obu słownikach ujawniły się też inne substytucje spółgłosek, występowały jednak raczej sporadycznie (część w LPRS). Mamy na myśli wymiany *s/sz*, *z/ž*, *c/cz*, np.: *mieskanie* (LPRS 44), *piaszczysty* (LPRS 259 i SLP 122), *serokość* (SLP 100), *łozysko* (LPRS 35), *późno* (305), *złób* (LPRS 137), *zubr* (LPRS 315), *niezliczony* (LPRS 165), *równoznaczny* (SLP 145), *wżór* (LPRS 201), *capla* (LPRS 67), *onucza* (SLP 13).

Oba źródła dostarczyły licznych przykładów mieszania *l* z *ł*. Spółgłoska *l* wystąpiła na miejscu *ł* 40 razy w LPRS i 26 razy w SLP, jednakże wspólna jest tylko forma *pletwa* (LPRS 212, 260 i SLP 95). Oto kilkanaście innych przykładów: *blyszczeć* (SLP 17), *glóg* (LPRS 63), *kapłaństwo* (SLP 65), *kształt* (LPRS 188), *ladnie* (SLP 22), *lopian* (LPRS 303), *oszolomieć* (SLP 7), *pomyłka* (LPRS 13), *rusalka* (SLP 150), *salata* (LPRS 314), *światłość* (SLP 139), *ulożenie* (LPRS 42), *wyjalawiać* (SLP 2), *zapadły* (LPRS 58), *zawilość* (SLP 89), *zółtko* (LPRS 288), *żywiolowy* (SLP 33). Na odwrotne zaburzenie dostrzegliśmy 4 poświadczenia w LPRS: *plątać* (182 - 2 razy), *pogład* (201), *przeplątać* (205) i *ułęgłość* (172) oraz 3 w SLP: *łśnić* (171), *młaskać* (20) i *szłochać* (169). Tego rodzaju wahania zdarzały się na kresach północno-wschodnich i miały źródło wschodniosłowiańskie albo też wynikały z niepewności co do rozkładu *l/ł* w języku ogólnym (K, s. 100 i 235). Natomiast na Kowieńszczyźnie mieszanie *l* z *ł* występowało często (por. liczne zapisy w: SMOP, s. 198; BPC; BWP; MMO; zob. też TOP, s. 123-124, PBJ, s. 15 i GLF, s. 123-124) i tam trzeba je łączyć z oddziaływaniem litewskiego systemu fonetycznego. Articulacja litewskich konsonantów *l* i *ł* dość istotnie różni się od artykulacji ich polskich odpowiedników, co niewątpliwie wywołuje zakłócenia w dystrybucji tych spółgłosek, por.: "Spółgłoska *l* w *lāpė* 'lis' [...] przypomina polskie kresowe *ł* w *ława*, jest jednak, jak się zdaje, mniej sonorna od niego. Ma zwarcie przedniojęzykowo-dziąsłowe [...]. Od omówionego *l* niepalatalnego różni się *l* palatalne, które przypomina polskie *ł* w *łato*, jest więc mniej miękkie niż polskie *ł* w *łipa*"¹⁰. Poza tym w tekstach pisanych trzeba też pamiętać o możliwości zakłócającego oddziaływania zasad litewskiej grafii, a mianowicie o braku w alfabecie dwóch różnych liter na oznaczenie tych spółgłosek. Literę *l* według określonych zasad odczytuje się jak *l* lub jak *ł*.

Oba badane źródła zawierają ślady spalatalizowanej wymowy spółgłoski *l*. W LPRS są to zapisy: *bliuznierca* (209), *guśliarz* (43), *klion* (118), *liepiej* (306), *uliatniać* (94), a w SLP: *dolia* (22) i w *liesie* (145). Pod wpływem wschodniosłowiańskim spółgłoskę *l* wymawiano na kresach północno-wschodnich międko (K, s. 100 i 235) i wymowa taka utrzymuje się do dziś¹¹. Na obszarze kowieńsko-żmudzki także notowano to zaburzenie (SMOP, s. 199; SMT, s. 74; MMO; por. też TOP, s. 125-126, PBJ, s. 15 i GLF, s. 124), tam jednak należy liczyć się z

możliwością oddziaływania języka litewskiego, również znającego tylko palatalne *l* (K, s. 235).

Prawdopodobnie oddziaływaniem języka litewskiego trzeba tłumaczyć pojawienie się w SLP trzech form *z* i zamiast *j*: *baika* (92) i *obeiść się* (92), *tuteiszy* (161). O analogicznych lituanizmach fonetycznych w polskiej mowie młodzieży litewskiej donosił z okresu międzywojennego T. Pizło, wyjaśniając, że w języku litewskim spółgłoska *j* może występować tylko na początku wyrazu i między samogłoskami, a przed spółgłoskami możliwa jest tylko wtedy, gdy tworzy dyftong, np. *reikia* (PBJ, s. 16).

Jedynie w SLP znalazło odbicie mieszanie *ch* z *k*: *szpaklować*¹² (39 i 40) oraz *łakomczuk* (40). Ze źródeł XVI-XVIII w. Z. Kurzowa notuje tylko starą oboczność *ch/k* w rzeczowniku *chrzest* i wyrazach pochodnych (K, s. 106), z wieku XIX mamy też kilka innych poświadczeń takiej substytucji w pismach filomatów (KSNJ, s. 56). Częstsze są natomiast doniesienia z polszczyzny północnokresowej pozostającej w ciągłym kontakcie z językiem litewskim (SMP, s. 68; PBJ, s. 12; TOP, s. 100; GWL, s. 184; SMRC, s. 67). Badacze tej swoistej terytorialnej odmiany języka polskiego dopatrują się w mieszanii *ch* z *k* oddziaływania litewszczyzny, por.: "Brak spółgłosek *x f* w systemie fonologicznym języka litewskiego miał jako konsekwencję zastępowanie tych głosek zwartami *k p*" (TOP, s. 100).

Kolejne ujawnione zaburzenie to rejestracja wymowy frykatywnego staropolskiego *r* jako grupy *rż*. W obu słownikach dowodzi takiej artykulacji zapis *gorżki* (LPRS 110, SLP 55), poza tym mamy: *posrebrżany* (SLP 115), *prżepaska* (LPRS 103), a także - być może - *wymierżyc* (LPRS). Zapis z LPRS *drżący* (57) może świadczyć o spowodowanej tym zjawiskiem przesadzie poprawnościowej. Notowano wcześniej taki sposób artykulacji na kresach (K, s. 104), także w ich kowieńsko-żmudzkiej części (KKP, s. 151 i MMO).

W obu słownikach spotkaliśmy się z nielicznymi wypadkami podwajania spółgłosek: *huta szklanna* (LPRS 264), *pociennieć* (SLP 7), *rozspięty* (LPRS 25), *w oka mgnienniu* (LPRS 4), *z zgliny* (SLP 168). W kilku formach doszło do hiperpoprawnego uproszczenia geminaty, a mianowicie: *brytwana* (SLP 57), *odać* (SLP 11), *okienica* (LPRS 129), *przewyszać* (LPRS 215), *rosądek* (LPRS 90), *rośliność* (LPRS 30), *rozuwać* (SLP 13). Są to ślady zakłócenia znamiennego dla kresów północno-wschodnich, jego zaś przyczyną może być wpływ języka białoruskiego, w którym często dochodzi do podwojeń rozmaitych spółgłosek¹³, albo też oddziaływanie języka litewskiego, nie dopuszczającego geminat nawet w wyrazach obcych¹⁴. Zapisy z całych kresów północno-wschodnich mamy w K na s. 109-110 i 242-243, z ich zaś "litewskiej" części - w SMOP, s. 199; BPC; BWP; MMO, a także w TOP, s. 126-127 oraz GLF, s. 120-122.

Wnioski

Badane słowniki dostarczyły dowodów na żywotność w międzywojennej Republice Litewskiej w zasadzie wszystkich zakłóceń fonetycznych charakterystycznych dla kresów północno-wschodnich. Zaburzenia są bardzo wyraziste i bardzo rażące. Nie wydobyliśmy ich

przecież z tekstów gwarowych czy rękopisów, lecz z drukowanych słowników przekładowych, w dodatku rekomendowanych m. in. jako pomoc dla uczniów.

Wśród zjawisk samogłoskowych w obu słownikach najliczniej wystąpiły wahania *o/ó*. W starszym LPRS było ich więcej i przeważały zamiany *ó* na *o*. W obu źródłach zdarzały się też rozmaite modyfikacje barwy samogłosek nieakcentowanych. Nie były wprawdzie liczne, ale za to znamienne dla kresów. Charakterystyczne kłopoty z realizacją nosówek dostrzegliśmy w zasadzie tylko w starszym LPRS.

Wśród zaburzeń w systemie konsonantycznym w obu słownikach najwyraźniej ujawniły się osobliwe zmiękczenia i stwardnienia spółgłosek, czyli najbardziej charakterystyczna cecha wymowy północnokresowej. Liczniej pojawiały się w LPRS, ale i w SLP było ich dużo. Także w obu źródłach wyraźnie dały o sobie znać kłopoty z rozróżnianiem *l* i *ł* (w LPRS silniejsze). Zarówno w LPRS, jak i w SLP odnaleźliśmy przykłady dowodzące utrzymywania się grupy *rż*, miękkiej wymowy *l*, upraszczania geminat oraz sztucznej geminacji. Natomiast tylko w LPRS dochodziło do wahań *ź/ż* i jednocześnie zjawisko to ujawniło się bardzo wyraźnie. Z kolei tylko w SLP dostrzegliśmy mieszanie *ch* z *k* i używanie *i* zamiast *j* w pozycji przed spółgłoską, ale przykłady pojawiały się jedynie sporadycznie.

Ciekawe jednak, że mimo bogatego repertuaru tak bardzo charakterystycznych dla kresów zaburzeń prawie nie zdarzają się w obu badanych słownikach te same osobliwe formy wyrazowe. Na przykład wśród wyjątkowo licznych form poświadczających wahania *o/ó* napotkaliśmy tylko 2 wspólne postaci, *s/ś* - 3, *ł/ł* - 1. Można więc przypuszczać, że mamy tu rzeczywiście do czynienia z żywymi zjawiskami fonetycznymi, nie zaś z leksykalizacją ich rezultatów.

Spośród zaburzeń wiązanych zazwyczaj głównie z obszarem kowieńsko-żmudzki należy wymienić wahania *ź/ż*, *c/ć*, *ł/ł*, a także kłopoty z podwajaniem spółgłosek, mieszanie *ch* z *k* oraz *i* z *j*. Pierwsze z nich wystąpiło tylko w starszym LPRS, dwa ostatnie - tylko w nowszym SLP, pozostałe zaś ujawniły się w obu analizowanych słownikach.

Porównanie repertuaru zaburzeń fonetycznych, a także ich jakości oraz liczby poszczególnych poświadczeń (z uwzględnieniem różnicy w objętości słowników) wskazuje wprawdzie na większą poprawność szaty językowej nowszego SLP, niestety jednak przewaga ta nie jest ani znacząca, ani wyraźna.

FLEKSJA

Wśród nielicznych zjawisk z zakresu fleksji oba badane źródła wyraziście odzwierciedliły zmiany rodzaju gramatycznego rzeczowników. Więcej poświadczeń zawiera starszy LPRS (11), mniej nowszy SLP (6). Oto wykaz odstępstw:

- 1) **rodzaj męski zamiast żeńskiego**: *karm* (LPRS 191 i SLP 94), *przywar* (LPRS 313), *recept* (LPRS 236 i 297), *szcherb* (LPRS 268), *szprych* (LPRS 264), *szram* (LPRS 41);
- 2) **rodzaj żeński zamiast męskiego**: *kafla* (LPRS 119), *krama* (SLP 63), *łopucha* (SLP 156), *niedopałka* (LPRS 171), *okrucha* (LPRS 288), *zawiasa* (SLP 162);

- 3) rodzaj męski zamiast nijakiego: *chomąt* (LPRS 200);
- 4) rodzaj żeński zamiast nijakiego: *ucho* (*u naczyni*) (SLP 8);
- 5) rodzaj męski u rzeczowników dwurodzajowych: *mądral* (LPRS 78 i SLP 43).

Jak widać, wspólne mamy jedynie postaci *karm* i *mądral*¹⁵. Do rozchwiania rodzajów bardzo często dochodziło na kresach północno-wschodnich. Przyczyn upatrywano w aktualnych bądź wcześniejszych wahaniami ogólnopolskich, w obcych (białoruskich, rosyjskich) wzorach, a także w wymowie akającej, która może powodować przesuwanie rzeczowników nijakich do rodzaju żeńskiego (K, s. 161-164 i 256-257). Natomiast na terenach objętych długotrwałym kontaktem z językiem litewskim dołączał się wpływ litewszczyzny dysponującej systemem tylko dwurodzajowym: r.m. i r.ż. (K, s. 257). Z obszaru "litewskiego" mamy doniesienia o zmianach rodzajowych w SMP (*teatru* i *recept*, s. 68), w KKP, s. 153, w PBJ, s. 16, w BPW, a także w GWL, s. 189 i KWZ, s. 110.

Mamy też kilka dowodów na żywotność zmian liczby gramatycznej:

- 1) liczba pojedyncza zamiast mnogiej: *konopia* (SLP 54), *objęcie* (*otwarte ramiona*) (SLP 40), *obrada* (LPRS 193 i 281);
- 2) liczba mnoga zamiast pojedynczej: *czerstwieć* (*o pieczywach*) (SLP 168); *sieni* (LPRS 221).

Pewne wahania w kategorii liczby poświadczą z kresów K na s. 163, liczniej i wyraziściej dokumentuje z XIX w. KSNJ na s. 72-73. Z polszczyzny "litewskiej", której fleksja w zasadzie pozostaje niezbadana, pojedyncze fakty mamy tylko w KWZ na s. 114.

Jeden przykład z SLP poświadczą możliwość przesunięć międzydeklinacyjnych pod wpływem obcego wzorca: *farmaceut* (32), por. ros. *фармацевт*.

Bardzo charakterystyczne zakłócenia w posługiwaniu się czasownikami zwrotnymi odzwierciedla tylko SLP: *bawić w ciuciubabkę* (43), *pękać się* (99), *szperać się* (62). Zapisy z kresów północno-wschodnich są bardzo liczne, źródło zaś zakłócenia ostatecznie nie zostało ustalone (K, s. 203 i 292).

Na uwagę zasługuje też specyficzna regionalna postać bezokolicznika *poparć* (LPRS 190). Formy takie notowano na kresach północno-wschodnich jako rezultat wyrównań do tematu czasu przeszłego, wspomaganych przez wpływ białoruski (K, s. 195 i 276). Z terenów kowieńsko-żmudzkich jest zapis w SMP na s. 53. Poza tym w LPRS utrwalono znaną na kresach (K, s. 194) postać iteratywną z przyrostkiem *-a-*: *mylać się* (119), a w SLP - *pędząć* (33). Są też w LPRS 3 przykłady wprowadzania przyrostka tematycznego *-o* do form iteratywnych: *udowodniać* (51), *uwolniać* (195), *uzbrojać* (73), oceniane jako skutek przesady poprawnościowej wywołanej piętnowaniem przez normatywistów postaci typu *opaźniać* (K, s. 276-277). Ponadto w LPRS mamy ślad wahań przyrostków *-i/-e-*: *osłabiec* (87), w SLP postać *stawić* (61), w obu zaś słownikach występuje bezokolicznik *czepić się* (LPRS 116, SLP 52).

SKŁADNIA

Na tym poziomie mogliśmy obserwować w badanych słownikach jedynie szyk przestawny przydawki gatunkującej. W starszym LPRS napotkaliśmy 14 poświadczeń żywotności tego zaburzenia, w młodszym SLP już tylko 3: *chrzestna matka* (LPRS 214), *chrzestny ojciec* (LPRS 214), *domowa wódka* (SLP 81), *morski wiatr* (LPRS 33), *ogniotrwała kasa* (LPRS 155), *ostry ką* (SLP 166), *pacierzowa kość* (LPRS 169), *początkowa szkółka* (LPRS 215), *pożarny hak* (LPRS 40, na s. 112 także w postaci *pożarny hak*), *przemysłowa szkoła* (LPRS 217), *razowy chleb* (LPRS 102), *rodzimy znak* (LPRS 83), *sypialny pokój* (SLP 78), *targowy plac* (LPRS 149), *towarowy pociąg* (LPRS 219), *ziem. [ska] kula* (LPRS 256), *ziemski bank* (LPRS 292). Skłonność do umieszczania przydawki w prepozycji ujawniła się na kresach północno-wschodnich w wieku XIX i - jak się przypuszcza - miała źródło w oddziaływaniu języka rosyjskiego (K, s. 309-310). W naszych przykładach, które pochodzą głównie z LPRS wydanego w roku 1922, czyli tuż po okresie intensywnej i długotrwałej rusyfikacji, wpływ rosyjski jest oczywiście także najbardziej prawdopodobny. Jednakże ze względu na związek analizowanych materiałów z terenami o językowym podłożu litewskim trzeba liczyć się z możliwością oddziaływania litewszczyzny, w której również mamy do czynienia z prepozycją przydawki (PBJ, s. 17-18), por. możliwe kalki z litewskiego: *júoda dúona - razowy chleb*, *pradinė mokyklà - początkowa szkółka*, *prāmonės mokyklà - przemysłowa szkoła*, *prėikių traukinys - towarowy pociąg*.

SŁOWOTWÓRSTWO

Wykryliśmy ślady dwóch osobliwości północnokresowych. Znane z kresów północno-wschodnich zakłócenia w dystrybucji formantów przysłówkowych *-o/-e* (K, s. 149-151) ujawniły się tylko w LPRS: *nierównie* (158), *prawidłowie* (280), *przestronno* (63 i 240). Natomiast w SLP wystąpił specyficzny formant przymiotnikowy oznaczający niewielką intensywność cechy *-owaty*: *ślepowaty* (169), często pojawiający się na kresach (K, s. 254).

WNIOSKI

Północnokresowe osobliwości fleksyjne, składniowe i słowotwórcze są oczywiście w obu słownikach poświadczone jedynie fragmentarycznie, niemniej wszystkie one mają na kresach długą tradycję. Więcej naleciałości odzwierciedla starszy LPRS, ale i nowszy SLP bynajmniej nie jest od nich wolny. Słowniki zawierają zazwyczaj ślady tych samych zaburzeń, które jednak nie powtarzają się w obu źródłach w identycznych formach wyrazowych.

SŁOWNICTWO

Osobliwości leksykalne wydobyte z siatek haseł badanych słowników przedstawimy w postaci wykazu alfabetycznego, zaopatrując każdą umieszczoną w nim pozycję w najniezbędniejsze informacje, zestawienia zaś danych z obu źródeł dokonamy po tej obszernej prezentacji.

ajer 'tatarak' (LPRS 4): w SWi bez ograniczeń, SW jako *gwarowe* (zapis też w SGP), ale SIJP podaje bez kwalifikatora; notuje K, s. 331; por. też w SGPPAN poświadczenia z dzisiejszej Łopatowszczyzny; prawdopodobnie lituanizm (*ājeras*);

asystencja 'asystowanie' (LPRS 19): w SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś jako *przestarzałe*;

biadować 'zrzędzić, narzekać' (SLP 1): notuje SW bez kwalifikatora i odsyła do hasła *biadać*, jednocześnie jednak zarejestrowano ten czasownik w SGP (oraz SGPPAN); w SIJP i SD brak zapisu;

blakować 'blaknąć' (SLP 17): W SWi bez ograniczeń, w SW z oceną *mało używany*, w SIJP i SD brak hasła;

boćwina 'nać buraczana lub buraki' (LPRS 34 i 41): W SWi z odesłaniem do hasła *botwina*, w SW oboczność *boćwina/botwina* (też w SGP), w SIJP bez ograniczenia, a w SD kwalifikator *pot.*; notuje K, s. 337; por. biał. *бацвінне* (RBS) oraz zapisy z Łopatowszczyzny i okolic Witebska w SGPPAN;

bodzić 'bóść' (SLP 14): brak zapisów w SWi, SW, SIJP i SD, ale w postaci *bodziec* notuje SGP;

borysz 'poczęstunek przy kupnie' (SLP 74): w SWi w znaczeniu 'podarek pieniężny lub traktament z powodu kupna lub sprzedania czego' bez ograniczeń, w SW z odesłaniem do hasła *litkup*, w SIJP z oceną *prowinjonalne*, w SD zaś jako *dawne* z lokalizacją na Rusi; jest też zapis w SGP (i SGPPAN; m.in. z Łopatowszczyzny) oraz rejestracja w K, s. 337; prawdopodobnie białorusenizm (*барыш* - TSBLM);

ból kości 'reumatyzm' (LPRS 241): w LPRS odpowiednik lit. *saūsgėla* 'reumatyzm' - LLKŽ; jako oficjalna nazwa jednostki chorobowej polskim źródłom nieznane;

burny 'burzliwy' (LPRS 30): w polskich źródłach brak zapisów; białorusenizm (*бурны*) lub rusycyzm *бурный*;

cacko 'zabawka' (LPRS 44 - w hasła *caca* i *cacele*): W SWi, SW, SIJP bez ograniczeń (choć jest też zapis w SGP, a współcześnie też w SGPPAN - m.in. z Łopatowszczyzny, Białostoczczyzny), w SD w tym znaczeniu także bez kwalifikatora, ale ilustracje głównie z w. XIX; w postaci *cacka* rejestracja w K, s. 340;

chrochać 'chrząkać (o świniach)' (SLP 64): notują SWi, SW i SIJP bez ograniczeń; w SD brak hasła;

chudnieć 'chudnąć' (LPRS 134): zapis w SWi i SIJP bez ograniczeń, w SW zaś oceniono jako *mało używane*; w SD brak hasła;

ciemierzycza (LPRS 45) p. *CIEMIERZYCA*;

ciemierzycza 'ciemieżycza (roślina z rodziny liliowatych)' (SLP 20): W SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, w SGP zapis *ciemierzycza* i *ciemieżycza*; w SD jako *dawne* z odesłaniem do hasła *ciemieżycza*;

cypr 'roślina trawiasta, *cyperus badius*' (LPRS 46): zapis tylko w SW z oceną *gwarowe* oraz w SGP;

czchać 'kichać' (SLP 20): w SWi z odesłaniem do hasła *kichać*, w SW i SIJP bez ograniczeń, a w SD z kwalifikatorem *dawne*; w RSW zapis w postaci *czkać* 'ts.';

czemborek 'macierzanka' (SLP 21): jest to odpowiednik lit. hasła *čiõbras* (w DKLŽ z odesłaniem do *čiobrēlis*); żadne polskie źródła normatywne nie rejestrują, brak też zapisu w SGP; jedyne poświadczenie mamy w postaci *czymborek* w RSW na s. 86 (z "ogólnopolskim" ekwiwalentem *sząbr*);

czerkas 'rodzaj tkaniny' (LPRS 45): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń jako 'rodzaj materii wełnianej', a w SD brak hasła;

czernica 'czarna jagoda' (SLP 77): bez kwalifikatorów notują SWi, SW, SIJP i SD, ale jest także zapis w SGP; w wieku XX nazwa ta nie była już ogólnopolska (K, s. 345);

czugun 'lane żelazo; garnek żelazny' (LPRS 114): w SWi *czugun* i *czuhun* z informacją z *ros.*, w SW z odesłaniem do hasła *czuhun*, w formie *czuhun* rejestracja w SGP; w SIJP bez ograniczenia, w SD zaś brak hasła; z kresów północno-wschodnich *czuhun/czyhun* notuje K, s. 346 oraz RSW, s. 86 (*czyhun*); postać z LPRS *czugun* wskazuje na język rosyjski jako źródło pożyczki;

darno 'darnina' (LPRS 305, w hasle *vejà* i hasle *velēna*): w SWi z odesłaniem do *darnina*, *darń*, w SW z oceną *gwarowe* potwierdzoną zapisem w SGP; w SIJP i SD brak hasła; z kresów północno-wschodnich w postaci *derna/darna* podaje RSW, s. 86;

deputat 'poseł' (LPRS 28): W SWi bez kwalifikatora 'deputowany, poseł na sejm', w SW i SIJP także bez ograniczeń jako 'członek deputacji, delegat [...]'; w SD oceniono jako *przestarzałe*;

drożyć 'oceniać coś jako droższe niż wartość rzeczywista' (LPRS 41): w SWi bez kwalifikatora 'drogo szacować', a w SW w znaczeniu 'droższym czynić' uznano za *mało używane*; w SIJP i SD brak hasła; por. biał. *даражыцца* 'запрошваць пры продажы высокую цану' (TSBLM) oraz *ros.* *дорожиться* 'слишком дорого просить за продаваемую вещь' (SSRLJ);

drożyć się 'złościć się' (LPRS 99): w SWi, SW, SIJP i SD brak takiego znaczenia;

dróżka 'dorożka' (LPRS 108): w SWi z informacją *błędnie zamiast drążki* (*rodzaj powozu*); w SW z oceną *gwarowe*, w SIJP brak znaczenia, a w SD uznane za *dawne*;

drzewniany 'drewniany' (LPRS 142): brak w SWi i SIJP, a w SW oraz SD z oceną *gwarowe*;

duga 'drewniany kabłąk nad chomątem' (SLP 69): w SWi, SW i SIJP w postaci *duga* i *duha*; w SGP z lokalizacją wschodnią; w SD z odesłaniem do hasła *duha* i przywołaniem źródła ukraińskiego; *duha/duga* w K, s. 352 potraktowano jako pożyczkę z białoruskiego lub ukraińskiego; postać fonetyczna z *g* na miejscu *h* zarejestrowana w LPRS może wskazywać na rosyjskie źródło zapożyczenia (*дуга* 'часть конской упряжи из тонкого, круто изогнутого ствола дерева, служащая для прикрепления оглобель к хомуту' - SSRLJ), ale może też być hiperyzmem powstałym na tle opozycji biał. *h // g*;

dyrsa 'stokłosa (chwast)' (SLP 27): w SWi z kwalifikatorem *pospolite* 'nazwa pewnego gatunku trawy [...]', w SW z oceną *gwarowe* (zapis także w SGP); w SIJP bez ograniczenia, a w SD brak hasła; z kresów doniesienie w K, s. 353 i RSW, s. 87; prawdopodobnie lituanizm (*diršė* - DKLŽ);

dziadownik/dziadównik 'oset' (LPRS 48 i 209): nie notuje żadne polskie źródło; białorutenizm *дзядоуник* ('Зараснік пустазелля у выглядзе калючых учэпістых пушынак' - TSBLM);

dziupło 'dziupła' (LPRS 312): w SWi brak, w SW z odesłaniem do hasła *dziupła*; SD ocenia jako *przestarzałe*; por. też biał. i ros. *дупло*;

dzyngiel 'podagrycznik pospolity (roślina)' (LPRS 67): polskie źródła normatywne nie notują; por. biał. *дзягіль* 'ts.' (TSBLM);

ekspertować 'chować, grzebać umarłych' (SLP 68): w postaci *eksportować* mamy zapis w SWi 'wynosić do grobu, grzebać umarłego' oraz w SW, a w SIJP i SD brak już tego znaczenia;

ellin 'grek' (LPRS 62): polskie źródła nie rejestrują; por. biał. *элін* (TSBLM) i ros. *элин* (SRJ);

fryzjernia 'zakład fryzjerski' (SLP 59): zna ten rzeczownik jedynie SD, ale i on opatrzył go kwalifikatorem ograniczającym *rzadkie*; powszechny w całej polskojęzycznej powojennej prasie wydawanej na Litwie i żywy do dziś (M, s. 292; MOP, s. 171); może utrzymywany pod wpływem jednowyrazowych odpowiedników r.ż. we wszystkich trzech językach, które na Litwie pozostawały w ciągłym kontakcie, por. biał. *цырульня*, lit. *kirpyklà*, ros. *парикмахерская*;

glinić 'mazać gliną' (LPRS 148): polskie źródła nie notują; kalka z lit. *moliúoti* 'ts.' (LRKŽ);

grabel 'grabie' (LPRS 75): notuje tylko SW z oceną *gwarowe*;

grazmolić 'gryzmolić' (SLP 41 w hasle *grevezuóti* 143 w hasle *teplióti*): nie ma takiej postaci w polskich źródłach, nie ma też jej odpowiednika w językach obcych;

gumno 'stodoła' (LPRS 118 w hasle *klojimas* i 119 w hasle *klúonas* oraz SLP w hasle *jauja*): w SWi informacja *pospolicie używa się za jedno ze słowem stodoła*, w SW w tym znaczeniu bez ograniczenia; w SGP m.in. *Ustnie z Litwy*; w SIJP z oceną *provincjonalne*, a w SD *przestarzałe*; z kresów notuje K, s. 358 i - w postaci *gumna* - RSW, s. 88;

harno 'piec garncarski' (LPRS 316), zob. *horno*;

hauptwachta 'odwach' (LPRS 47): w SWi tylko *hauptwach*, w SW *hauptwacha* z odesłaniem do *odwach*, w SIJP i SD brak hasła; pożyczka z niemieckiego (*Hauptwachte*), utrzymująca się w obiegu dzięki oparciu w ros. *защитвахта*;

horno 'piec garncarski' (LPRS 314): spośród źródeł normatywnych notują tylko SWi i SIJP jako 'piec garncarski do wypalania naczyń glinianych'; zamieścił także SGP 'trzon, ognisko; piec z wmurowanym kotłem' (*ustnie z Litwy*); por. ros. *горн* 'печь для обжига керамических изделий' (SSRLJ);

hurtowny 'hurtowy' (LPRS 3): bez ograniczeń notują SWi, SW i SIJP, w SD natomiast z kwalifikatorem *przestarzałe*;

inkurtowiny 'wprowadzenie się do nowego mieszkania oraz związana z tym uroczystość' (SLP 45): w postaci *inkurtowiny* zapis w SWi, w SW *inkurtowiny*, *inkrutowiny*, *krutowiny*, w SIJP *inkurtowiny* z odesłaniem do *inkrutowiny*, a w SD brak hasła; lituanizm *inkurtuviės*, zarejestrowany w K, s. 364;

jajecznik 'jajnik' (LPRS 52): bez ograniczeń notuje SWi (*u kobiet organ rodzajny* [...]); w SW potraktowane jako niepoprawne, w SIJP zaś i SD brak tego znaczenia; por. biał. *яечник* (RBS) i ros. *яичник*;

jarowy chleb 'zboże jare' (LPRS 304): SD notuje *jarowy* jako *przestarzałe* w znaczeniu 'wiosenny, tegoroczny, jednoroczny; siany na wiosnę'; mamy tu jednocześnie przykład użycia rzeczownika *chleb* w częstym na kresach, rzadkim zaś w dzielnicach centralnych znaczeniu 'zboże';

jaw 'zjawisko' (SLP 1): W SWi, SW i SIJP tylko w wyrażeniach *na jaw* itp.; w SD w znaczeniu 'coś objawionego, zjawisko' z oceną *dawne i rzadkie*;

jelki 'zjelczały' (SLP 1 w haśle *aitrus* i 33 w haśle *giżūs*): w SWi bez kwalifikatora '(o tłustościach) uległy jelczeniu, psuciu; (o smaku) właściwy tłustości, która zjelczała'; w SW 'ts.' potraktowane jako *gwarowe* (zapis też w SGP); w SIJP i SD bez ograniczenia; zapis z kresów północno-wschodnich w K, s. 365; por. też biał. *ёлкі* i ros. *елкий*;

kacarz 'heretyk' (LPRS 63): znane SWi, SW i SIJP, w SD z oceną *przestarzałe*;

kaczerga 'pogrzebacz' (SLP 167): brak w tej postaci w polskich słownikach; w SWi jest forma *koczarga*, w SW - *koczerga*, *koczerha*, *koczerka*, *kaczerka*, *koczarga*, *koczor*, *kosir*, wszystkie potraktowane jako *gwarowe*, a *koczarga* dodatkowo jako *staropolskie*; z Litwy podaje też SGP; zapis z kresów w postaci *koczerga*, *koczerha* K, s. 372, *koczerga* zaś - w RSW, s. 91; białorusyizm *качарга* lub rusycyzm *кочерга*;

kapcan 'biedak; oberwaniec' (LPRS 174): notują bez ograniczeń SWi, SW i SIJP, rejestruje też SGP m. in. z informacją *ustnie z Litwy*; w SD z oceną *przestarzałe*; zapis z kresów w K, s. 367-368; białorusyizm *капцан*;

kapituwać 'kapitulować' (LPRS 192): chyba błąd druku; nie ma uzasadnienia ani w historii polszczyzny, ani w obcych systemach językowych;

katnia 'katownia' (LPRS 136 w haśle *lingė* i 271 w haśle *šuoпис*): brak w polskich źródłach normatywnych, brak też wzorca w lit., biał. i ros; nie jest to jednak błąd druku, mamy bowiem dwa zapisy w odległych od siebie miejscach;

každy raz 'za każdym razem' (LPRS 111): ogólnopolskie źródła normatywne nie notują; rusycyzm *каждый раз* 'ts.';

kierznia 'maślnica' (LPRS 105): SWi w haśle *kierzanka* zapisał też postać *kierznia* 'maślnica, tłuczka do masła'; SW podaje *kierznia* jako *gwarowe* z odesłaniem do również gwarowej postaci *kierzanka* 'naczynie do bicia masła, maślnica, maselnica [...], tłuczka'; rejestracja także w SGP: *kiernia i kierznia* 'maślnica, tłuczka do masła'; w SD *kierznia* bez kwalifikatora 'maszyna do wyrobu masła lub margaryny';

kontynować 'kontynuować' (LPRS 284): zapis tylko w SW z oceną *mało używane*;

kończasty 'spiczasty' (LPRS 107): w SWi bez ograniczeń z semantyzacją 'w koniec wychodzący, spiczasty'; zapis też w SW i SIJP; w SD z oceną *przestarzałe*;

kradkiem 'ukradkiem' (SLP 164): w SWi z odesłaniem do hasła *ukradkiem*, w SW ocenione jako *staropolskie*, w SIJP zaś i SD brak hasła;

kręciel 'krętacz' (LPRS 118): w SWi bez kwalifikatora 'szlabierz, matacz', a w SW z ograniczeniem *mało używane* i odesłaniem do *krętacz*; w SIJP bez ograniczenia, SD zaś ocenia jako *przestarzałe*;

kręcielstwo 'kręctwo' (LPRS 117 w haśle *klastà* i 268 w haśle *suktýbė*): w SWi bez ograniczeń, w SW jako *mało używane*, a w SIJP brak hasła; SD uznaje za *dawne*;

krywo krywejko 'najwyższy kapłan Litwy' (LPRS 125), zob. *krywokrywejko*;

krywokrywejko 'najwyższy kapłan Litwy' (LPRS 125): notuje SW, ale w postaciach: *Krywejto, Krywe-Krywejta, Krywe-Krywejto, Kriwe-Kriwejto, Krewe-Krewejto* i z komentarzem 'nazwa jakoby arcykapłana litewskiego, którego właściwie nigdy nie było' oraz wywodem etymologicznym: "Od niewyjaśnionych dotąd, niby lit. *kriwe kriwajto*; A. Mierzyński [...] mniema, że były to imiona własne. IPor. lit. *krivis* = koszlawiec; *krivule* = krzywuła; *kreivas* = krzywy"; jest też zapis w SIJP w postaci *Kriwe-Kriwejto* z odesłaniem do hasła *Krewe-Krewejto*;

księgonosz 'kolporter' (SLP 62): brak zapisów w polskich słownikach definicyjnych; tak nazywano osoby przenoszące przez granicę nielegalne druki i książki w języku litewskim (por. w DKLŹ: 'istor. spaudos draudimo metu užsienyje spausdintų lietuvišku knygy gaben-tojas per sieną ir platintojas'); kalka słowotwórcza z lit. *knygnešys* (DKLŹ);

kul 'duży snop słomy' (SLP 65): w SWi 'snop słomy', w SW 'snop, pęk słomy, wiązka siana' z oceną *gwarowe* (zapis też w SGP m. in. z lokalizacją *ustnie z Litwy*); w SIJP bez ograniczenia, SD zaś kwalifikuje jako *regionalne*; z kresów notuje K, s. 379-380 i RSW, s. 93; białorutenizm (*куль* - TSBLM);

kumiec 'parobek' (SLP 65): polskie źródła nie notują; z "litewskiej" części kresów zapis w SMT, s. 73; pożyczka z litewskiego (*kūmetis* - DKLŹ);

kutas 'ozdoba z nici w kształcie pędzla' (LPRS 126): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*;

lipki 'lepki' (LPRS 116 i 136): w SWi i SW z odesłaniem do hasła *lepki*, w SD już z oceną *dawne* dziś *gwarowe*; z kresów zapis w K, s. 383 oraz - w znaczeniu 'ostry' - w RSW, s. 94; por. też biał. *лінкі* i ros. *линки*;

litwinić się 'lituanizować się' (SLP 72): mają tylko SW i SIJP w haśle *litwinić* (*litwinić się* 'stawać się Litwinem');

loić 'smarować łojem' (LPRS 130): w formie *loić* mamy zapis w SWi, SW i SIJP, w SD zaś *loić* opatrzone kwalifikatorem *przestarzałe* dziś *regionalne*;

ładniś 'piękny młodzieniec' (SLP 41): polskie źródła nie rejestrują;

łakomca 'skąpiec' (LPRS 74): w SWi i SW z odesłaniem do hasła *łakomic*, w SIJP bez ograniczenia, w SD zaś z kwalifikatorem *dawne*;

łakomny 'chciwy' (SLP 40): jest tylko w SW z oceną *gwarowe*;

łamanina 'złom' (LPRS 130): w SWi, SW i SIJP 'rzeczy złamane', w SD brak takiego znaczenia;

łań 'łania' (SLP 32): w SWi z odesłaniem do hasła *łania*, w SW z oceną *gwarowe*, w SIJP brak hasła, a w SD - *rzadkie*;

łechtac 'chłęptać' (LPRS 129): polskie źródła normatywne nie notują takiego znaczenia; może to być kalka asocjacyjna z ros. *локтать*;

łotoć 'knieć (roślina)' (SLP 104): w SWi z kwalifikatorem *pospolite* i komentarzem 'u ludu nazwa rośliny, kaczyniec błotny'; SW i SIJP notują bez ograniczeń; w SGP *łotocz/łotoć* m. in. z terenów wschodnich; w SD z kwalifikatorem *regionalne*; z kresów w postaci *łotocz/łotoć* zapis w K, s. 385; prawdopodobnie pożyczka z biał. (*лотаць* - TSBLM);

łowiący ptaki 'ptasznik' (LPRS 199): w polskich źródłach nie ma takiego połączenia;

marudnik 'maruda' (LPRS 69): spośród słowników definicyjnych notuje tylko SW jako *gwarowe*, podaje dwa znaczenia 1. p. *maruda*, 2. 'nicpoń, hultaj'; w SGP z informacją *ustnie z Litwy* w znaczeniu 'powolny, ciemięga, mentyka';

masłobojnia 'maślarnia' (LPRS 105): polskie źródła nie znają; białorusyzm (*маслабойня* - TSBLM) lub rusycyzm (*маслобойня* - SRJ);

masztab 'podziałka na mapie' (SLP 75): brak hasła w SWi, w SW 'linia na mapach, planach z podziałkami, wyobrazającymi długości o wiele większe'; w SIJP potraktowano jako *niepoprawne*, w SD zaś opatrzone kwalifikatorem *przestarzałe*;

maślnica 'maselnica, maselniczka' (SLP 132): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń jako 'naczynie do składania maśła [...]', a w SD z oceną *przestarzałe*;

maż nauki 'uczony' (LPRS 148 - dwukrotnie): nie ma takiego połączenia w żadnym z polskich słowników definicyjnych; kalka z lit. *mokslovýras* (wyras hasłowy w LPRS);

mędrawać 'mędrkować' (SLP 43): w SWi z odesłaniem do hasła *mędrkować*, w SW z oceną *staropolskie*, w SIJP brak hasła, a w SD - *dawne*;

mir 'spokój, zgoda' (LPRS 246): w SWi z informacją nawiasową (*ze słow.*) oraz oceną *nieużywane* w znaczeniu 'zgoda, spokojność'; w SW jako *mało używane* 'spokój, spokojność'; w SIJP bez ograniczenia; w SD znaczenie 'pokój, zgoda, przyjazne stosunki' zakwalifikowano jako *dawne*;

młodźiec 'młodnieć, odmładzać się' (LPRS 101): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD brak hasła;

murzaty 'brudny' (LPRS 149): w SWi bez kwalifikatora 'brudny, oplamiony', w SW uznane za *gwarowe* (w SGP mamy czasownik *murzać się* z informacją *ustnie z Litwy*), w SIJP i SD brak hasła; z kresów *murzać się* 'brudzić się [...] podaje K, s. 390, *umurzany* 'umorusany' notuje RSW, s. 106; pożyczka z biał. (*мурзаты* 'Запэцканы, брудны (пра твар)' - TSBLM);

musat 'osełka' (SLP 34): w SWi 'stalka do ostrzenia', w SW i SIJP - 'narzędzie stalowe do ostrzenia', w SD brak hasła;

nadrastać 'podrastać' (LPRS 178): notują SWi, SW oraz SIJP, a w SD brak hasła;

nadusze 'miejsce nad uchem' (SLP 3): zna tylko SW 'ściśle oznaczone miejsce nad uchem';

narość 'guz, narośl' (LPRS 78): brak w SWi i SIJP; w SW z odesłaniem do hasła *narost*, w którym mamy m. in. jako termin medyczny 'guz, nowotwór chorobny'; w SD w tym znaczeniu z kwalifikatorem *dawne*;

natrętnik 'natręt' (SLP 2): w SWi z odesłaniem do haseł *natręt*, *natrętny*, w SW z kwalifikatorem *mało używane*, w SIJP brak hasła, a w SD - *przestarzałe*;

nawleczka 'powłoczka' (LPRS 17 w haśle *āpvalkalas*, 29 w haśle *ātvalkalas* i 81 w haśle *ikratalas*): SWi notuje bez ograniczenia, SW uznaje za *gwarowe* (zapis też w SGP), a SD - *regionalne*; z kresów podaje K, s. 393; biał. *навалочка*;

negr 'Murzyn' (LPRS 156 i SLP 51): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD z informacją *dziś z odcieniem pogardliwym*;

nerwować 'denerwować' (LPRS 208): w SWi bez kwalifikatora, w SW jako *gwarowe*, w SIJP brak hasła, a w SD z oceną *dawne*; por. też biał. *нерваваць* (TSBLM);

nerwować się 'denerwować się' (LPRS 163): polskie źródła nie notują; por. biał. *нервавацца* (TSBLM);

nędzak 'biedak' (LPRS 37): ma to hasło tylko SW, ale jedynie w znaczeniu 'tkanina bawełniana [...]';

niedogryzki 'niedojedzone resztki' (LPRS 135 i 154): SWi, SW i SIJP notują bez kwalifikatora, w SD zaś z oceną *przestarzałe*;

niedożór 'brak dozoru' (LPRS 155): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*;

niewywczasowanie 'pólsen, bezsenność' (LPRS 114): w SWi brak hasła; w SW mamy *niewywczasowanie* w definicji rzeczownika *niewywczas*: 'niewywczasowanie się, niewygoda, brak spoczynku, niewypoczęcie, niewyspanie'; w SIJP bez kwalifikatora *niewywczas* 'niewygoda, brak wypoczynku, niewyspanie się'; w SD zaś *niewywczas*: 'przestarzałe, dziś *gwarowe*;

nosoróg 'nosorożec' (LPRS 232): SWi odsyła do hasła *białowłos*, SW ocenia jako *mało używane*, w SIJP brak hasła, a w SD z kwalifikatorem *dawne*; por. biał. *насарог* i ros. *носорог*;

obiadować 'jeść obiad' (LPRS 208): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*; por. biał. *абедаць* i ros. *обедать*;

obradzać 'ustalać po naradzie' (LPRS 281): w SWi bez ograniczeń, w SW z oceną *staropolskie*, a w SIJP brak hasła; w SD mamy odesłanie do postaci *obradzić*, w niej zaś kwalifikator *dawne*;

obstrzyc 'ostrzyć' (LPRS 10): zapisy w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś kwalifikator *rzadkie*; por. też biał. *абстрычы* i ros. *обстричь*;

obżałować 'opłakać, odżałować' (LPRS 26): w SWi i SIJP bez kwalifikatora, w SW jako *staropolskie*, w SD - *dawne*;

odpocznienie 'odpoczynek' (SLP 9): w SWi i SW bez ograniczeń, w SIJP brak hasła, w SD zaś z oceną *dawne*;

odrygać się 'odbijać się' (SLP 107): notuje SW jako *gwarowe* 'odbijać się, [...]'; ma też SGP z informacją *ustnie z Litwy* 'odbijać się, przypominać się (o pokarmach)'; zapis z kresów północno-wschodnich w K, s. 398; por. biał. *адрыгвацца* (TSBLM);

odryna 'szopa' (SLP 23): w SWi i SIJP bez kwalifikatora, w SW jako *gwarowe* (zapis też w SGP), w SD - *regionalne*; z kresów podaje K, s. 398 i RSW, s. 98; białorutenizm *адрына*;

odzywać 'odwoływać' (LPRS 25): spośród polskich źródeł normatywnych rejestruje tylko SWi; por. ros. *отзывать*;

okrom 1. 'oprócz' (LPRS 7): w SWi i SIJP bez ograniczeń, w SW z odesłaniem do hasła *krom*, a w SD z oceną *przestarzałe*; 2. 'bez' (LPRS 35): w SWi i SIJP bez kwalifikatora, w SW z odesłaniem do hasła *krom*, a w SD z oceną *dawne*;

osieć 'suszarnia zboża, chmielu, lnu' (SLP 50): w SWi bez kwalifikatora, w SW ocenione jako *gwarowe* (zapis też w SGP), w SD - *gwarowe*; z kresów podaje K, s. 400; białorutenizm (*ацець* - TSBLM);

ostrokąt 'kąć ostry' (LPRS 19): notują bez ograniczeń SWi, SW i SIJP, w SD zaś mamy kwalifikator *dawne*;

ośm 'osiem' (LPRS 20): w SWi, SW i SIJP z odesłaniem do hasła *osiem*, w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*;

ośmiać 'wyśmiać' (LPRS 88): w SWi z odesłaniem do *wyśmiewać*, w SW i SIJP bez ograniczeń, w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*;

ośmiewanie 'wyśmiewanie' (LPRS 10): ma tylko SW, pozostałe źródła nie notują;

pacześ 'wyczesane włókna lnu' (SLP 94): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś jako *gwarowe*;

pańszczyźnianin 'chłop pańszczyźniany' (SLP 70): polskie słowniki definicyjne nie znają;

peckać 'brudzić' (LPRS 202): notuje SW jako *gwarowe* (zapis też w SGP); z kresów podaje K, s. 403 i RSW, s. 99; białorutenizm (*пэцкаць* - TSBLM);

peckiel 'kiepski malarz' (LPRS 182): zna tylko SW (*gwarowe*); z kresów notuje K, s. 403; białorutenizm (*пэцкаль* - TSBLM);

pensjonatka 'pensjonarka' (LPRS 189): zapis tylko w SW (*mało używane*);

perkun 'mityczny litewski bóg, odpowiednik Jowisza' (SLP 96): zapis tylko w SWi; lituanizm (*perkūnas* - DKLŽ);

piac 'śpiewać' (LPRS 71 i SLP 37): SL, SWi i SW podają bez ograniczeń, w SIJP brak znaczenia, SD zaś uznaje za *dawne*, *dziś żartobliwe*; zapis z kresów w K, s. 405; por. biał. *пець* i ros. *петь*;

pieczywa 'wypieki' (SLP 168): w SWi *pieczywo* tylko w znaczeniu 'tyle chleba, ile się razem w piecu piecze'; w SW mamy dodatkowo 'wyroby piekarskie, jak chleb, bułki, rogalie itp., ciasto upieczone', to samo w SD; por. biał. rzeczownik zbiorowy *печыва* ('Печаныя вырабы з мукі' - TSBLM);

pirog 'bułka' (LPRS 33, odpowiednik lit. *bandà*): SWi podaje w hasle *pirog* '[...] bułka pszenna [...]', SW to użycie uważa za *gwarowe* (zapisy m. in. z Wileńszczyzny także w SGP), w SIJP i SD brak znaczenia; z kresów północno-wschodnich notuje K, s. 405;

pierwobytność 'pierwotność' (LPRS 210): żaden z polskich słowników nie zna takiego rzeczownika, ale SW i SIJP notują bez kwalifikatora *pierwobytny* 'pierwotny, istniejący już w zarodku', SD zaś ten przymiotnik ocenia jako *rzadki*; por. ros. *первобытность* (SRJ);

plita 'płyta' (LPRS 39): SWi notuje bez kwalifikatora 'sztaba metalowa z płaską, gładką powierzchnią [...]'; SW traktuje jako *gwarowe* (w SGP zapis ze Żmudzi 'płyta, tafla kamienna'); w SIJP brak hasła, a w SD kwalifikator *dawne*; por. biał. *пліта* i ros. *плита*;

plita kuchenna 'blacha kuchenna' (LPRS 253): SWi rejestruje tylko w bliskim znaczeniu '[...] metalowe pokrycie czegoś gładkie, płaskie', SW zaś *plita* (m.in. 'płyta do gotowania') ocenia jako *gwarowe*; SD postać *plita* zamieścił z kwalifikatorem *dawne*; z kresów podaje K, s. 406; por. biał. *пліта* 'płyta kuchenna' i ros. *плита* 'ts.';

pluchoć 'słota' (LPRS 50): polskie słowniki definicyjne nie notują takiej postaci;

pluwawczka 'spluwaczka' (SLP 124): w SWi, SW i SD nie ma hasła *pluwawczka* ani *pluwaczka*, jest natomiast *PLWACZKA* (w SW *mało używane*, w SD *dawne*); prawdopodobnie mamy do czynienia ze skrzyżowaniem dawnego *plwaczka* z nowym *spluwaczka*;

pluwać 'pluć' (SLP 124): polskie źródła normatywne nie notują; z kresów podaje RSW, s. 99; por. biał. *пляваць* 'pluć' (TSBLM) i ros. *плевать* 'ts.';

podawca 'projektodawca, wnioskodawca' (SLP 88): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś z oceną *dawne*;

podkolanek 'tylna część kolana' (SLP 90): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, a w SD brak hasła;

podobiadek 'drugie śniadanie' (SLP 103): notuje tylko SW z oceną *gwarowe* (zapis także w SGP) oraz SIJP (bez kwalifikatora);

podścianie 'miejsce pod ścianą' (SLP 92): *podścianie* zna tylko SW i ocenia jako *gwarowe* (zapis też w SGP); może to być kalka słowotwórcza z lit. *pasienis*;

podwóz 'dowóz, dostarczenie wozem' (LPRS 51): notują SWi, SW i SIJP, ale w SD brak hasła; por. biał. *падвоз* i ros. *подвоз*;

poganizm 'pogaństwo' (LPRS 262): w SWi i SIJP bez ograniczeń, w SW z odesłaniem do hasła *pogaństwo*, a w SD z oceną *dawne*;

połownik 'rolnik uprawiający cudze pole i oddający połowę plonu właścicielowi' (SLP 104): znają SWi, SW i SIJP; w SD z kwalifikatorem *historyczne*; z kresów mamy zapis w RSW, s. 100;

poprawiać się (po chorobie) 'powracać do (pełnego) zdrowia' (SLP 66): polskie źródła tego konkretnego użycia nie notują; por. biał. *папраўляцца* (RBS) i ros. *поправляются*;

porocznie 'rokrocznie, co rok' (SLP 91): polskie słowniki nie notują; kalka słowotwórcza lit. *pamečiui*;

portmoneta 'portmonetka' (SLP 98): w SWi brak, w SW i SIJP bez kwalifikatora, a w SD z oceną *przestarzałe*;

potykliwy 'potykający się często' (SLP 61): polskie źródła nie rejestrują; por. ros. *спотыкливый* (SJP);

powierzchność 'powierzchnia' (LPRS 200): SWi i SIJP nie notują, w SW z oceną *staropolskie*, a w SD - *dawne*; por. też ros. *поверхность*;

pozajutrze 'pojutrze' (SLP 151): znają SWi, SW i SIJP (w hasle *pozajutro*); w SD z oceną *przestarzałe*;

premjum ' premia' (LPRS 219): SWi zapisał oboczność *premja* i *premjum*; SW i SIJP podają bez ograniczenia, a SD traktuje jako *dawne*;

przamagać 'pokonywać' (LPRS 170): w SWi, SW i SIJP mamy postać *przemagać* w tym znaczeniu, a w SD brak hasła;

przedmiot 'przedmiot' (LPRS 48): rosyjska postać wyrazu;

przewalczyć 'przezwyćczyć, pokonać' (LPRS 203): w SWi z oceną *nieużywane*, ale w SW i SIJP bez kwalifikatora; SD uznaje za *przestarzałe*;

przewyżka 'przepych, zbytek' (LPRS 215 - dwukrotnie): wyraz znają wszystkie słowniki, żaden jednak nie rejestruje tego znaczenia;

przygarść 'dłonie złożone tak, by tworzyły zagłębienie' (SLP 108): notują SWi i SW bez ograniczeń, w SIJP brak hasła, SD zaś ocenia jako *przestarzałe*, *dziś gwarowe*; por. też biał. *прыгаршчы* i ros. *пригоршня*;

przyszczepiać 'szczepić' (LPRS 220): znają SWi i SW, w SD brak hasła; por. ros. *прививать*;

przyszczepić 'zaszczepić' (LPRS 203): jest w SWi i SW, w SD brak hasła; por. ros. *привить*;

przywilejowany 'uprzywilejowany' (LPRS 228): w hasle czasownikowym *przywilejować* SWi i SW notują to znaczenie bez ograniczeń, SD zaś jako *dawne*;

przyznanie 'uznanie' (LPRS 226): SWi i SW zamieszczają bez kwalifikatora, w SIJP brak hasła, w SD zaś mamy kwalifikator *dawne* (w hasle *przyznać*, do którego odsyła); por. biał. *прызнанне* (RBS) i ros. *признание*;

pstrocizna 'pstrokacizna' (LPRS 141): SWi, SW i SIJP notują bez ograniczeń, a SD traktuje jako *przestarzałe*;

pszczelny 'pszczeleli' (LPRS 38): SWi, SW i SIJP rejestrują oboczność, SD zaś ocenia jako *wychodzące z użycia*;

pytel 'młyn z sitem płóciennym do oddzielania mąki od otrąb' (LPRS 208): w SWi to znaczenie oceniono jako *provincialne*, a w SW - *gwarowe*; w SIJP i SD brak znaczenia;

ramota 'niewielki utwór, wypracowanie' (LPRS 235): tego konkretnego znaczenia polskie źródła nie notują;

rano 'wcześnie' (SLP 3): w SWi mamy to znaczenie bez kwalifikatora: 'na początku dnia, wcześnie, rychło', w SW z oceną *gwarowe* (w SGP zapis z terenów wschodnich), a w SD - *dawne*; z kresów północno-wschodnich podaje K, s. 420; por. biał. *рана* i ros. *рано*;

relsy 'szyny kolejowe' (LPRS 35): SWi, SW i SIJP zamieszczają bez kwalifikatora, SD zaś ocenia jako *dawne*; por. ros. *рельсы* 'ts.';

resursa 'zebranie, spotkanie członków klubu towarzyskiego' (LPRS 237): znają SWi i SW, ale w SIJP brak tego znaczenia; SD ocenia jako *przestarzałe*;

rodzimy znak 'znamię na ciele' (LPRS 83): w SWi i SIJP mamy to połączenie w hasło *znak* bez kwalifikatora 'plamka znajdująca się na ciele od urodzenia', a SW uznaje je za *gwarowe*; w SD brak zapisu; por. biał. *радзімая пляма* i ros. *родимое пятно* (na korzyść pożyczki wschodniosłowiańskiej przemawia tu też szyk przestawny przydawki);

rozłuszczać 'obierać, obłupywać' (LPRS 216): polskie źródła nie rejestrują; kalka słowotwórcza z lit. *pralūpti* (DKLŹ);

rozpałki 'drewno na rozpałkę' (SLP 101): w znaczeniu 'rzecz do rozpalenia, rozniecienia ognia, podpałka [...] rejestruje SW bez ograniczeń (podobnie SIJP), SD zaś poprzedził kwalifikatorem *przestarzałe*;

rozuwać 'rozuwać' (SLP 13): w SWi jako *błędne*, w SW - *gwarowe*, w SIJP i SD brak zapisu; zapewne skutek uproszczenia geminaty (zob. wyżej KONSONANTYZM);

rumbarbarum 'rabarbar' (LPRS 33): w SWi i SIJP z odesłaniem do hasła *rabarbar*, w SW - do *rzewień*; w SD ocenione jako *dawne*;

rzuccić ikrę 'składać ikrę' (SLP 83): polskie źródła nie rejestrują; prawdopodobnie rusycyzm (*метать икру*);

secina 'setka, sto sztuk, osób' (LPRS 252): w SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, w SD z oceną *przestarzałe*;

siadły 'krępy, przysadzisty' (SLP 64): w SWi i SIJP bez kwalifikatora, w SW jako *gwarowe* (zapis też w SGP), a w SD brak hasła;

siń 'siność (kolor)' (SLP 77): notują tylko SW i SIJP: pierwszy jako 'rzeczownik od siny', drugi zaś z odesłaniem do hasła *siność*; białorutenizm (*сiнь* 'сіні колер' - TSBLM) lub rusycyzm (*сiнь* 'синяя краска' - SRJ);

skon 'zgon' (LPRS 65 i 147): w SWi, SW i SIJP bez ograniczenia, w SD z oceną *przestarzałe, dziś książkowe*; por. też biał. *скон* (TSBLM);

skortupa 'skorupa' (LPRS 114): notuje SW jako *gwarowe* (zapis też w SGP); por. ros. *скорлупа*;

stój 'warstwa' (LPRS 257): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, a w SD w znaczeniu 'warstwa czego leżąca na drugiej warstwie' ocenione jako *rzadkie*, znaczenia zaś 'warstwa' brak; por. biał. i ros. *слой*;

sporysz (*orzechów*) 'zrośnięte owoce leszczyny' (SLP 56): SWi ocenia jako *provincjonalne*, a SW - *gwarowe* (zapis też w SGP, ale z powołaniem się na SWi); por. biał. (*спарыш* - TSBLM);

strajkbrecher 'łamistrajk' (LPRS 265): polskie słowniki nie notują; germanizm (*Streikbrecher*);

strącze 'strąki, strączki' (LPRS 6): w SWi z odesłaniem do hasła *stręki*, w SW z oceną *mało używane*, w SIJP bez ograniczenia, a w SD brak hasła; por. biał. rzeczownik zbiorowy *стручча* (TSBLM);

strojny 'zgrabny' (SLP 71): w SWi w znaczeniu '[...] proporcjonalny, mający proporcję' z oceną *mało używane*, a w SW - *gwarowe* (zapis także w SGP); w SD brak tego znaczenia; por. biał. *стройны* i ros. *стройный*;

strunny 'strunowy' (LPRS 266): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś z oceną *dawne* ('o dźwięku: wydobyty ze strun [...]; o instrumencie: mający struny, strunowy'); por. biał. *струнны* i ros. *струнный*;

superfosforat 'superfosfat' (LPRS 271): polskie źródła nie znają; pożyczka z litewskiego *superfosforatas* (por. w VLLKŽ odpowiedniość *superfosfat* - *superfosforātas*);

sustaw 'staw' (LPRS 151 i 244): w SWi i SIJP brak hasła, w SW z oceną *mało używane*, a w SD - *dawne*; rejestracja także w SGP; z kresów północno-wschodnich zapis w K, s. 434; por. biał. *сустаў* i ros. *сустав*;

synowiec 'syn brata' (LPRS 41): rejestrują SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, a w SD - *przestarzałe*;

szczepać się 'łupać się na szczapy' (SLP 18): w SWi 'padać się, pękać wzdłuż' bez kwalifikatora, w SW i SIJP także bez ograniczeń 'łupać się, krajać się, padać się, pękać, trzaskać'; SD ma tylko postać *szczepać* 'łupać na szczapy; rozszczepiać, rozłupywać' z oceną *dawne*; por. biał. *шчапаць* 'Адколываць тонкімі сляямі' (дрэва)' (TSBLM) i ros. *щепать/щепаться* 'ts.' (SJR);

szepieniuch 'sepleniący mężczyzna' (SLP 138): w SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, a w SD brak hasła;

szpaga 'szpada' (LPRS 108): polskie słowniki nie notują; białorusenizm lub rusycyzm (*шпага*);

tameczny 'tamejszy' (LPRS 283): w SWi, SW i SIJP z odesłaniem do hasła *tamejszy*, a w SD z informacją *wychodzący z użycia*; zapis z kresów północno-wschodnich w K, s. 439;

tegodzesny 'dzisiejszy, obecny' (LPRS 289): bez kwalifikatorów zamieszczają SWi, SW i SIJP, w SD zaś odnotowano z oceną *dawne*;

tok 'klepisko' (LPRS 118): SWi i SW zamieszczają z oceną *provincjonalne*, podobnie SD (*regionalne*); w SGP poświadczenia z terenów wschodnich; zapis z kresów w K, s. 441; białorutenizm lub rusycyzm (*мок*);

uciemięźciel 'ciemieżca' (LPRS 227): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, a w SD z oceną *dawne*;

ukształcić 'wykształcić' (LPRS 170): w SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, w SD zaś uznano za *przestarzałe*;

umywalnik 'umywalka' (SLP 102): w SWi bez ograniczenia 'naczynie, z którego lub w którym się myją [...]', w SW z oceną *mało używane*, a w SD brak tego znaczenia; por. biał. *умывальник* i ros. *умывальник*;

uszak 'futryna' (LPRS 263): w SWi i SIJP bez kwalifikatora, w SW z ograniczeniem *provincjonalne* ('rama drzwi, okien, odrzwia, futryna'), w SD z oceną *regionalne*; zapis z kresów północno-wschodnich w K, s. 445; białorutenizm (*вушак* 'Бакавы брус у дзвярной асадзе' - TSBLM);

utracać 'tracić' (LPRS 215): notują SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, w SD zaś oceną *rzadkie* (w haśle *utracić*);

wałęsa 'włóczęga' (SLP 27): w SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, w SD zaś z oceną *dawne*;

wędlarnia 'wędzarnia' (SLP 110): w SWi brak hasła, w SW z oceną *gwarowe* ('miejsce w sieni chaty, przeznaczone na wędzenie mięsa'), w SIJP bez ograniczenia, a w SD - *dawne*;

wędół 'wądół' (LPRS 51): w SWi z odesłaniem do hasła *wędół*, w SW z oceną *mało używane*, w SIJP bez kwalifikatora, a w SD - *dawne*;

wielomówny 'gadatliwy' (SLP 53): w SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora ('pochopny do mówienia [...]', w SD zaś z oceną *książkowe* ('dużo, wiele mówiący; gadatliwy');

wiesić 'wieszać' (SLP 52): notuje tylko SW i opatruje kwalifikatorem *staropolskie*;

winnegrono 'kiść winogron' (LPRS 312): polskie źródła nie notują;

wkietzać 'okietlnąć' (LPRS 100): zna tylko SW jako 'wśliznąć się, wpełznąć' i ocenia jako *gwarowe*;

wojażer 'podróżnik; turysta' (LPRS 112): w SWi z odesłaniem do hasła *wędrowiec*, w SW bez ograniczenia, w SIJP potraktowane jako *niepoprawne*, a w SD - jako *przestarzałe*;

wprowadziny 'osiedliny; uroczystość zasiedlenia nowego domu, mieszkania' (SLP 45): notuje tylko SW (*gwarowe*), ale w znaczeniu 'obrzęd wprowadzania się panny młodej do domu męża'; lituanizm *inkurtuvies* 'osiedliny'; zob. też wyżej hasło *inkurtowiny*;

wrywać się 'wdzierać się' (LPRS 92): znają SWi, SW i SIJP, w SD zaś z kwalifikatorem *dawne*; por. biał. *ўрывацца* i ros. *врываться* 'ts.';

wszeteczny 'rozpuszny' (LPRS 40 i 99): w SWi, SW i SIJP bez ograniczeń, a w SD z kwalifikatorem *przestarzałe*;

wyborgi 'odpadki' (SLP 48): zapisał tylko SW i ocenił jako *gwarowe*; 'rzeczy gorsze, pozostałe po wybraniu lepszych, brak, braki, wyrzutki, odpadki, odrzutki';

wysmiewisko 'pośmiewisko' (SLP 5, 47 i 90): zna tylko SW i traktuje jako *gwarowe* '[...] kpiny, pośmiech, pośmiewisko, urągawisko';

wywczas 1. 'bezrobocie' (SLP 82): w tym znaczeniu nie notuje żaden z polskich słowników definicyjnych; 2. 'odpoczynek' (LPRS 26): bez ograniczeń w SWi, SW i SIJP, w SD zaś z oceną *przestarzałe*;

wziątka 'lewa' (SLP 59): SWi ocenia samą postać wyrazu jako *provincialną*, ale nie rejestruje potrzebnego nam tu znaczenia; w SW postać *wziątka* została oceniona jako forma, której *unikać należy* ('bierka, bitka, lewa'), ale SIJP nie ostrzega przed nią; w SD z oceną *dawne*; z kresów północno-wschodnich podaje K, s. 451; tu raczej rusycyzm (*взятка*);

zaciemiec 'ściemnić się' (SLP 7): rejestruje tylko SW i traktuje jako *gwarowe*, ale znaczenie jest nieco inne: 'zostać zaskoczonym ciemnością';

zagtówek 'tytuł, nagłówek' (LPRS 6): w SWi z oceną *provincialne na Litwie* 'napis, tytuł jakiego artykułu zrobiony na papierze', w SW - *gwarowe*, w SIJP brak tego znaczenia, a SD rejestruje je jako *regionalizm wschodni*; zapis z kresów północno-wschodnich w K, s. 452; białoruszczyzna (*заглавак* - TSBLM) lub rusycyzm (*заглавие* - SJR);

zaguba 'zagłada' (LPRS 217): notują SWi, SW i SIJP bez kwalifikatora, SD zaś uznaje za *dawne*;

zamróż 'zmarzlina; zmarznięta ziemia' (SLP 94): w SWi zanotowano w postaci *zamróż* 'ziemia zamarznięta podczas mrozu [...]', w SW zaś *zamróż* 'zamrażanie, zamrożenie, zamrażanie, początek mrożenia, marznięcie, pierwszy mróz' z oceną *mało używane*; SIJP i SD nie powtarzają żadnego z tych znaczeń;

zébrować 'zembrać' (SLP 53): SWi notuje bez kwalifikatora, SW ocenia jako *gwarowe* (zapis także w SGP), SD zaś - jako *dawne*, *dziś gwarowe*; z kresów północno-wschodnich podaje K, s. 458; białoruszczyzna *жабраваць* (TSBLM);

zmiya latająca 'latawiec' (LPRS 132): polskie źródła nie notują; por. biał. *папяровы змей* i ros. *бумажный змей*;

zujka 'pokarm ponownie przeżuwany' (LPRS 24 - dwukrotnie i SLP 10): w SWi bez kwalifikatora 'pokarm, który zwierzę przeżuujące po przyjęciu długi jeszcze czas przeżuwa, by go rozmiękczyć', w SW i SD 'ts.' z oceną *gwarowe*;

zytożniwo 'żniwa' (LPRS 240): polskie źródła nie notują; może kalka lit. wyrazu hasłowego *pugpjute*?

WNIOSKI

Analizowane źródła dostarczyły 212 osobliwości leksykalnych. Tę liczbę zaburzeń oceniamy jako znaczną, trzeba bowiem pamiętać, że specyficzne słownictwo wydobyliśmy z XX-wiecznych drukowanych słowników przekładowych, czyli ze źródeł, które zwykło się uważać za wzorce w pełni normatywnego języka ogólnego.

Na starszy z poddanych ekscerpcji słowników przypada 135 osobliwych jednostek leksykalnych, na nowszy zaś - 81. Uwzględniając różnice w objętości badanych źródeł,

stwierdzamy, że nasycenie słownictwem odbiegającym od normy ogólnopolskiej jest w nich mniej więcej jednakowe.

Ciekawe jednak, że w tym obszernym rejestrze znalazło się zaledwie 5 jednostek zaproponowanych jako odpowiedniki w obu słownikach: *ciemrzyca/ciemrzyca*, *gumno*, *negr*, *piac* 'śpiewać', *żujka*. Pozostałe specyficzne słownictwo pochodzi albo tylko z pierwszego, albo tylko z drugiego źródła. Bynajmniej jednak nie jest ono przypadkowe, indywidualne, jednostkowe. Poza naprawdę nielicznymi wyjątkami cała ta leksyka została odnotowana w co najmniej jednym innym miejscu (zarówno w czasach współczesnych autorom, jak i we wcześniejszych bądź późniejszych). Wprawdzie nowszy SLP nie podał już osobliwych wyrazów zarejestrowanych w starszym LPRS, wprowadził jednak wiele innych nieogólnopolskich jednostek słownikowych.

Trudno jest bezbłędnie ustalić proveniencję wyekscerpowanych osobliwości. Brakuje obszernego normatywnego słownika definicyjnego polszczyzny, obejmującego leksykę z okresu międzywojennego: SW włącza w zasadzie leksykę XIX-wieczną, SD zaś - klasyfikuje słownictwo z punktu widzenia normy obowiązującej w siódmym dziesięcioleciu XX w. Nie można więc stwierdzić z całą pewnością, że wyraz odnotowany na początku naszego stulecia w SW bez ograniczenia, a w SD opatrzony kwalifikatorem *przestarzałe*, był w normalnym obiegu jeszcze w r. 1940. Stąd też naszą klasyfikację wydobytych osobliwości należy traktować jedynie jako wstępne ustalenia, które z czasem, w miarę postępu badań można będzie zweryfikować.

I. Słownictwo niegdyś ogólnopolskie

W tej grupie najliczniej reprezentowane są te jednostki, które starsze słowniki (SWi, SW, SIJP) zamieściły bez kwalifikatora, a które SD ocenił jako przestarzałe lub w ogóle pominął. Prawdopodobnie w okresie międzywojennym nie były one jeszcze nacechowane, choć - być może - już wówczas zaczynały się wycofywać z powszechnego obiegu. Należą tu: *asystencja*, *cacko*, *chrochać*, *czerkas*, *czernica*, *deputat*, *dziupło*, *ekspertować*, *hurtowny*, *jarowy chleb*, *kacierz*, *kapcan*, *kończasty*, *kutas*, *litwinić się*, *łoić*, *łamanina*, *masztab*, *maślnica*, *młodzieć*, *musat*, *nadrastać*, *nadusze*, *negr*, *niedogryzki*, *niedozór*, *niewywczasowanie*, *obiadować*, *obstrzyc*, *okrom* 'oprócz', *ośmiać*, *ośmiewanie*, *pensjonatka*, *pierwobytność*, *podkolanek*, *podwóz*, *portmoneta*, *pozajutrze*, *pramagać*, *przewalczyć*, *przygarść*, *przyszczepiać*, *przyszczepić*, *pstrocizna*, *pszczelny*, *resursa*, *rozpalki*, *secina*, *skon*, *stój*, *synowiec*, *szepleniuch*, *tameczny*, *ukszałcić*, *utracać*, *wielomówny*, *wojażer*, *wszeteczny*, *wywczas* 'odpoczynek'. Mamy takich jednostek 59. Tylko 14 z nich pochodzi z SLP, jedna (*negr*) występuje w obu słownikach. Można domniemywać, że słownictwo, które trafiło do tej grupy z LPRS, rzeczywiście w dwudziestoleciu międzywojennym przesunęło się do pasywnych zasobów leksykalnych, nowszy bowiem SLP już go nie powtórzył.

Warstwa słownictwa zanotowanego w SW z kwalifikatorem chronologicznym, zazwyczaj *mało używane*, a w SD pominiętego bądź ocenionego jako *przestarzałe*, czyli w badanym

okresie już nie będącego w powszechnym obiegu, jest reprezentowana 12 jednostkami: *blakować, chudnieć, drożyć, jarowy chleb, kontynować, kradkiem, kręciel, natrętnik, ośm, strącze, umywalnik, zamróż*. Ich liczba w badanych źródłach jest zbliżona.

Znacznie liczniejszy okazał się natomiast zbiór wyrazów archaicznych, czyli tych, które SD ocenił jako *dawne*. Mamy tu 41 jednostek, a mianowicie: *ciemrzyca/ciemrzyca, czchać, dróżka, jaw, kręcielstwo, lipki, łakomca, mędrować, mir, narość, nerwować, nosoróg, obrażać, obżałować, odpocznienie, okrom 'bez', ostrokat, piac, plita, podawca, poganizm, połownik, powierzchność, premjum, przywilejowany, przyznanie, rano, relsy, rumberbarum, strunny, sustaw, szczepać się, tegoczesny, uciemieżyciel, wałęsa, wędlarnia, wędół, wiesić, wrywać się, wziętka, zaguba*. 14 spośród 41 archaizmów pochodzi z SLP (2 powtarzają się w obu słownikach). Wielu zatem dawnych wyrazów autor SLP już nie wykorzystał w charakterze aktualnych odpowiedników współczesnych leksemów litewskich, jednocześnie jednak nie dostrzegł archaiczności kilkunastu innych.

Okazuje się więc, że ponad połowa (111 jednostek) osobliwej leksyki wyekscerpowanej z kowieńskich słowników to starsze wyrazy ogólnopolskie. Ich obecność w badanych źródłach dodatkowo potwierdza tezę o dłuższej żywotności słownictwa na peryferiach obszaru etnicznego, o jego znacznej konserwatywności.

II. Słownictwo gwarowe

Do tej grupy zakwalifikowaliśmy wyrazy, które w słownikach definicyjnych zarejestrowano z ograniczeniem *gwarowe* (a także te, które zapisano w słowniku gwar). Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że kwalifikator *gwarowe* stosowany w najważniejszym tu SW jest nieprecyzyjny, oznaczono bowiem nim także tę leksykę, którą dziś nazwalibyśmy *regionalną*. Oto wykaz wyrazów gwarowych: *ajer, biadować, boćwina, bodzić, borysz, cypr, czugun, darno, drzewniany, duga, dyrsa, grabel, gumno, harno/horno, jełki, kaczerga, kieźnia, kul, łakomny, tań, łotoć, marudnik, murzaty, nawlecčka, odrygać się, odryna, osieć, pacześ, peckać, peckiel, pierog, plita kuchenna, podobiadek, podscianie, pytel, rodzimy znak, rozuwać, siadły, skortupa, sporysz (orzechów), strojny, tok, uszak, wkiełzać, wprowadziny, wyborki, wyśmiewisko, zaćmieć, zagłówek, żebrować, żujka*. Lista obejmuje 50 wyrazów gwarowych; wszystkie mają dokumentację wschodnią lub głównie wschodnią. Na oba badane słowniki przypada jednakowa liczba naleciałości gwarowych, co dla nieco mniejszego SLP oznacza wyraźniejsze nacechowanie odpowiedników.

III. Słownictwo zapożyczone

W niniejszym wykazie zamieszczamy tylko te wyrazy obce, których nie zarejestrowały ani polskie słowniki definicyjne, ani gwarowe. Poniżej natomiast prezentujemy dwa aneksy. Pierwszy z nich zawiera słownictwo, które przyjęło się w polskich gwarach (zwykle właśnie na terenach północno-wschodnich), ale ma obcą proveniencję. Na drugiej liście zgromadziliśmy rodzimą leksykę, która na obszarach północnokresowych zyskała oparcie w obcych

systemach językowych i - być może dzięki temu - dłużej utrzymywała się tam w powszechnym obiegu.

1. Lituanizmy: *glinić, inkurtowiny, Krywo Krywejko // Krywokrywejko, księgonosz, kumieć, mąż nauki, perkun, porocznie, rozłuszczać, superfosforat, żytożniwo*;
2. Białorutenizmy: *dziadownik/dziadównik, dzyngiel, nerwować się, pieczywa*,
3. Rusycyzmy: *každy raz, łechtać, odzywać, potykliwy, przedmiot, przyszczepiać, przyszczepić, rzucać ikre*,
4. Wschodniosławizmy: *burny, ellin, masłobojnia, pluwać, poprawić się (po chorobie), siń, szpaga, zmija latająca*,
5. Germanizmy: *hauptwachta, strajkbrecher*.

Po stronie translatów w badanych słownikach napotkaliśmy 33 pożyczki z języków obcych. Dominują wśród nich lituanizmy (11), rusycyzmy i wschodniosławizmy (po 8 jednostek). Zarejestrowaliśmy także 4 białorutenizmy i 2 germanizmy.

Aneks I. Polskie słownictwo gwarowe o obcej proveniencji:

- a) litewskiej: *ajer, dyrsa, podscianie, wprowadziny*,
- b) białoruskiej: *borysz, kapcan, kul, łotoć, murzaty, nawleczka, nerwować, odrygać się, odryna, osieć, peckać, peckiel, sporysz, uszak, żebrować*,
- c) rosyjskiej: *czugun, horno, relsy, skortupa*,
- d) wschodniosłowiańskiej (białoruskiej i rosyjskiej): *duga, kaczerga, pierog, plita kuchen-na, rodzimy znak, tok, zagłówek*.

Okazuje się, że 30 dialektyzmów napotkanych w badanych słownikach ma swe źródło w obcych systemach językowych. Specyficzne słownictwo używane w polskich gwarach na kresach północno-wschodnich to głównie pożyczki z języka białoruskiego (15 jednostek) lub też wyrazy wschodniosłowiańskiej proveniencji: białoruskiej albo rosyjskiej (7 jednostek). Z języka litewskiego pochodzą 4 dialektyzmy, z rosyjskiego także 4.

Aneks II. Rodzima leksyka mająca oparcie w obcych systemach językowych:

- a) białoruskim: *drożyć, skon, strącze*,
- b) rosyjskim: *mir, powierzchność, wziętka*,
- c) wschodniosłowiańskim (białoruskim i rosyjskim): *dziupło, jajecznik, jelki, lipki, negr, nosoróg, obiadować, obstrzyc, piac, pierwobytność, plita, podwóz, przygarść, przyznanie, rano, słój, strojny, strunny, sustaw, szczepać się, umywalnik, wrywać się*.

Spośród polskich wyrazów przestarzałych wprowadzonych po stronie translatów do badanych słowników 22 jednostki mają tożsame odpowiedniki wschodniosłowiańskie (białoruskie lub rosyjskie), 3 kolejne zyskały na kresach oparcie tylko w języku białoruskim, także 3 - tylko w języku rosyjskim.

IV. Innowacje leksykalne

W tym dziale zgrupowaliśmy 15 osobliwych leksemów, których nie notują żadne polskie słowniki (albo poświadczą tylko jeden z nich z ograniczeniem *rzadkie*) i dla których nie udało nam się odnaleźć źródła w obcych systemach językowych. Oto ich wykaz: *czemborek, drożyć się, fryzjernia, grazmolić, kapituwać, katnia, ładniś, nędzak, pańszczyźnianin, pluchoć, pluwawczka, przewyżka, ramota, winnegrono, wywczas 'bezrobocie'*. Ponadto 2 opisowe translaty, a mianowicie *ból kości* i *łowiący ptaki*, zdają się świadczyć o nieznanomości wyrazów *reumatyzm* i *ptasznik*.

Jak już wspomnieliśmy wyżej, niemal cała zaprezentowana tu leksyka została poświadczona w innych miejscach. Wśród wyekscerpowanych osobliwości dominuje polskie słownictwo przestarzałe bądź gwarowe, więc jego dokumentację znajdujemy przede wszystkim w słownikach definicyjnych albo gwarowych. Pozostała specyficzna leksyka także ma poświadczenia w innych niż analizowane słowniki źródłach, nie jest to zatem przypadkowy materiał interferencyjny, lecz słownictwo zakorzenione na kresach.

Zapisy z kresów północno-wschodnich w K albo w RSW, czyli z wcześniejszego okresu lub z dwudziestolecia międzywojennego, mają: *ajer, boćwina, borysz, cacka, czomborek, czernica, czchać, darno, duga, dyrsa, gumno, inkurtowiny, jetki, kul, lipki, murzaty, nawleczka, odrygać się, odryna, osieć, peckać, peckiel, piać, pierog, plita kuchenna, pluwać, połownik, rano, tameczny, uszak, wziętka, zagłówek, żebrować*. Z tego też okresu dwie północnokresowe osobliwości z naszych słowników poświadczą SSz (zob. też BRP): *cacka* i *plita*, a dwie inne - JRP: *gumno* (s. 48) i *odryna* (s. 49).

Z kolei w powojennej kulturalnej polszczyźnie północnokresowej utrzymały się w obiegu następujące specyficzne leksemy: *borysz* (RSWM, s.84), *cacko* (JMR, s. 86, DJM, s. 114), *czernica* (MMOJ, s. 16), *czyhun* (RSWM, s. 86), *czymborek* (RSWM, s. 86, DJM, s. 115), *duha* (DJM, s. 115), *dyrsa* (RSWM, s. 87), *fryzjernia* (MSJM, s. 60, MOP, s. 171, M, s. 292), *grabel* (DJM, s. 115), *gumno* (JMR, s. 93, RSWM, s. 88, DJM, s. 115), *koczerga* (RSWM, s. 91), *kul* (RSWM, s. 93), *kumieć* (MSMJ, s. 56), *lipki* (RSWM, s. 94, DJM, s. 118), *łechtać* (BMS, s. 145), *murzać się* (DJM, s. 118), *nawleczka* (M, s. 191, DJM, s. 118), *odryna* (RSWM, s. 98, DJM, s. 119), *peckać* (RSWM, s. 99, DJM, s. 119), *pieczywa* (BMS, 62), *pierog* (M, s. 193-194, MMOJ, s. 19, BMS, s. 62-63), *plita* (DJM, s. 120), *pluwać* (RSWM, s. 99, DJM, s.120), *rano* (M, s. 195, BMS, s. 75), *sporysz* (DJM, s. 122), *strojny* (M, s. 288, BMS, s. 89), *sustaw* (DJM, s. 122), *tok* (JMR, s. 94), *użebrować* (MSJM, s. 60), *wędlarnia* (DJM, s. 123), *zamurzany* (RSWM, s. 108).

Co się natomiast tyczy obszaru kowieńsko-żmudzkiego, z którego pochodzą analizowane tu słowniki, to udało nam się odnaleźć zaledwie 6 poświadczeń. Nie jest to jednak dowód nieobecności wynotowanego specyficznego słownictwa na tych terenach, lecz tylko skutek braku jego opracowania. Oto wyrazy z naszej kartoteki zarejestrowane także w innych źródłach z Kowieńszczyzny: *jetki* (SMPK, s. 54), *kumieć* (SMT, s. 73), *obiadować* (SMP, s. 67), *odryna* (KKP, s. 160), *ośmiać* (KKP, s. 159), *pirog* (SMP, s. 70).

PODSUMOWANIE

Analiza dowiodła, że słowniki przekładowe publikowane w międzywojennym Kownie są cennym źródłem wiedzy o stanie polszczyzny w Republice Litewskiej. Mogą znacząco uzupełnić zgromadzony dotąd bardzo skromny materiał językowy, a także potwierdzić żywotność w badanym okresie wielu charakterystycznych zaburzeń. północnokresowych.

SYMBOLE ŹRÓDEŁ

LPRS - S. Šmidt: *Lietuviškai-lėnkiškai-rūsiškai žodynas*, Kaunas 1922

SLP - K. Tamutis: *Lietuviškai-lėnkiškas žodynėlis. Słowniczek litewsko-polski*. Redagaro L. Dambrauskas. Kaunas 1940

PRZYPISY

- ¹ Por. informację ze słownika Henrikasa Radauskasa: "Przygotowując słownik i zbierając materiał, spotkałem się z pewnymi trudnościami: w Kownie nie można było nigdzie nabyć polskiego słownika ortograficznego uwzględniającego nową, wprowadzoną w roku 1936 pisownię polską. O sprowadzeniu takiego słownika po wybuchu wojny polsko-niemieckiej nie mogło być mowy. Przy układaniu niniejszego słownika korzystałem najczęściej (przede wszystkim ze względu na pisownię) z dwutomowego "Słownika ilustrowanego języka polskiego" M. Arcta. Wydanie trzecie. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie (Lėnkiškai lietuviškas žodynas. Słownik polsko-litewski. Kaunas 1939, s. 7). W polskiej stronie tego słownika nie ma więc śladów polszczyzny północnokresowej.
- ² O bolesnym i długotrwałym konflikcie polsko-litewskim o Wilno i Wileńszczyznę oraz o jego dramatycznych skutkach dla losu polskiej mniejszości narodowej w Republice Litewskiej por. m.in. odpowiednie fragmenty W: W. Wielhorski: *Byt ludności polskiej w Państwie Litewskim (W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów)*, Wilno 1925; J. Różycki: *Polacy na Litwie*, Warszawa 1929; F. Lenkutis: *Ludność polska w Litwie*, Warszawa 1930; E. Szermentowski (E. M. Schummer): *Nowa Litwa*, Warszawa 1930; H. Monwidówna: *Szkolnictwo polskie na Litwie*, Warszawa 1934; W. Wielhorski: *Litwa współczesna*, Warszawa 1938; G. Błaszczuk: *Litwa współczesna*, Warszawa-Poznań 1992; A. Maryański: *Litwa, Łotwa, Estonia*, Warszawa 1993.
- ³ Wcześniej oddaliśmy do druku trzy teksty opracowane na podstawie gromadzonej kartoteki. Wszystkie traktują o odzwierciedleniu w badanych materiałach charakterystycznych cech północnokresowej fonetyki i są to: M. Marszałek, J. Mędelska: *Osobliwości fonetyczne w polskich podręcznikach wydawanych w międzywojennej Republice Litewskiej* (w druku); J. Mędelska: *Wymowa kowieńska w zwierciadle słownikowym* (w druku); M. Marszałek: *Odzwierciedlenie północnokresowych cech fonetycznych w Słowniku litewsko-polskim K. Tamutisa* (w druku).
- ⁴ Wykaz wprowadzonych symboli oraz skrótów bibliograficznych umieszczono przed indeksem.
- ⁵ Możliwe jest jednak także oddziaływanie fonetyki litewskiej (por. m.in.: Z. Sawaniewska-Mochowa: *O polszczyźnie w Słowniku Szymona Dowkonta z połowy XIX wieku*, W: J. Rieger (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII. Warszawa 1995, s. 198.
- ⁶ Jednakże możemy mieć tu do czynienia z wyrównaniem fleksyjnym, a nie zjawiskiem fonetycznym.

- ⁶ Jednakże możemy mieć tu do czynienia z wyrównaniem fleksyjnym, a nie zjawiskiem fonetycznym.
- ⁷ Żadnej jednak z wynotowanych postaci nie można traktować jako przypadkowego, jednostkowego potknięcia, ponieważ niemal wszystkie mają jedno lub więcej poświadczeń z innych źródeł północnokresowych, zarówno starszych, jak i współczesnych, a nawet najnowszych.
- ⁸ Por.: "Litewskie spółgłoski palatalne *ś, ć, dź* wymawia się w sposób odmienny niż polskie *ś, ć, dź*: litewskie są przedniojęzykowe, polskie środkowojęzykowe" (J. Otrębski: *Gramatyka języka litewskiego*, t. 1. *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*, Warszawa 1958, s. 119).
- ⁹ W LPRS dość często się zdarza oznaczanie spółgłoski *ž* za pomocą litewskiej litery *ž*.
- ¹⁰ J. Otrębski, *Gramatyka...*, s. 117.
- ¹¹ Por. obserwację B. Dwilewicz: "Ewidentne różnice zachodzą w sposobie artykulacji sonornej spółgłoski *l* w mowie bujwidczan i w języku ogólnym. Głoska ta we wszystkich pozycjach wyrazu, a więc przed samogłoskami szeregu przedniego, tylnego, przed spółgłoskami, a także w wygłosie jest palatalna" (BDJ, s. 25).
- ¹² Zarówno ten czasownik, jak i rozmaite formacje pochodne, występuje w postaci *z k* zamiast *ch* w całej wileńskiej radzieckiej prasie.
- ¹³ Zob.: A. A. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный: *Белорусский язык для говорящих по-русски*, Минск 1990, с. 67-69.
- ¹⁴ Zob.: E. Orvidienė: *Lietuvių kalbos vadovėlis*, Vilnius 1964, s. 4.
- ¹⁵ Również w r. m. notuje ten rzeczownik SWi.

О КАУНАССКОМ ВАРИАНТЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА, ЗАПЕЧАТЛЕННОМ В ПЕРЕВОДНЫХ СЛОВАРЯХ, ИЗДАВАЕМЫХ В ЛИТОВСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

В настоящей статье речь идет об языковых особенностях, обнаруженных на стороне транслатов в двух переводных словарях, напечатанных в Каунасе. Первый из них, литовско-польско-русский словарь, был издан в 1922 году, т.е. вскоре после образования Литовской Республики. Второй словарь, литовско-польский, вышел в свет в 1940 году, т.е. в конце самостоятельного существования молодого литовского государства. Польские соответствия, подобранные составителями данных словарей для русских и литовских слов, оказались сильно маркированными провинциальностью. Они представляют собой единицы т.н. "севернокресовой польщизны" в ее каунасской, все еще слабо изученной разновидности.

На страницах обоих источников материала выразительно отразились характерные явления из всех уровней языка. Наиболее ярко и многочисленно выступили, однако, фонетические особенности каунасского польского языка, а также, естественно, специфические местные лексемы. Все особенности подробно рассматриваются авторами статьи, даются сведения о записях из других источников, которые появились раньше, привлекаются также данные о функционировании замеченных особенностей в наши дни.